

ZRC SAZU, UMETNOSTNOZGODOVINSKI INŠTITUT FRANCETA STELETA

AIHAS

ACTA HISTORIAE ARTIS SLOVENICA

28|1 • 2023

ZRC SAZU, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta
ZRC SAZU, France Stele Institute of Art History

ACTA HISTORIAE ARTIS
SLOVENICA

28|1·2023

Založba ZRC

LJUBLJANA 2023

Acta historiae artis Slovenica, 28/1, 2023

Znanstvena revija za umetnostno zgodovino / Scholarly Journal for Art History
ISSN 1408-0419 (tiskana izdaja / print edition) **ISSN 2536-4200** (spletna izdaja / web edition)

Izdajatelj / Issued by
ZRC SAZU, Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta /
ZRC SAZU, France Stele Institute of Art History

Založnik / Publisher
Založba ZRC

Glavna urednica / Editor-in-chief
Katarina Mohar

Uredniški odbor / Editorial board
Renata Komić Marn, Tina Košak, Katarina Mohar, Mija Oter Gorenčič, Blaž Resman, Helena Seražin

Mednarodni svetovalni odbor / International advisory board
Günter Brucher (Salzburg), Ana María Fernández García (Oviedo), Hellmut Lorenz (Wien),
Milan Pelc (Zagreb), Sergio Tavano (Gorizia-Trieste), Barbara Wisch (New York)

Lektoriranje / Language editing
Oliver Currie, Darja Gabrovšek Homšak, Tea Kačar, Tjaša Plut

Prevodi / Translations
Tina Košak, Franci Lazarini, Luka Vidmar, Polona Vidmar, Borut Praper

Celostni strokovni in jezikovni pregled / Expert and language editing
Blaž Resman

Oblikovna zasnova in prelom / Design and layout
Andrej Furlan

Naslov uredništva / Editorial office address
Acta historiae artis Slovenica
Novi trg 2, p. p. 306, SI -1001 Ljubljana, Slovenija
ahas@zrc-sazu.si; <https://ojs.zrc-sazu.si/ahas>

Revija je indeksirana v / Journal is indexed in
Scopus, ERIH PLUS, EBSCO Publishing, IBZ, BHA, DOAI

Letna naročnina / Annual subscription: 35 €
Posamezna enojna številka / Single issue: 25 €
Letna naročnina za študente in dijake: 25 €
Letna naročnina za tujino in ustanove / Annual subscription outside Slovenia, institutions: 48 €

Naročila sprejema / For orders contact
Založba ZRC
Novi trg 2, p. p. 306, SI-1001, Slovenija
E-pošta / E-mail: zalozba@zrc-sazu.si

AHAS izhaja s podporo Javne agencije za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost
Republike Slovenije.
AHAS is published with the support of the Slovenian Research and Innovation Agency.

Tisk / Printed by Present d.o.o., Ljubljana
Naklada / Print run: 400

Revija AHAS je takoj po izidu prosto dostopna pod pogoji licence CC BY-NC-ND.
To ne velja za slikovno gradivo, označeno z znakom © in imenom lastnika avtorskih pravic.

AHAS Journal is freely available immediately upon publication under the terms of the CC BY-NC-ND licence.
This does not apply to images marked with the © symbol and the name of the copyright holder.

Zgodovinski prizori in portreti za zdravilišče Rogaška Slatina v zgodnjem 20. stoletju

Polona Vidmar

Prof. dr. Polona Vidmar, Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Koroška cesta 160, SI-2000 Maribor,
polona.vidmar@um.si, ORCID ID: 0009-0007-8557-5426

Izvleček:

Zgodovinski prizori in portreti za zdravilišče Rogaška Slatina v zgodnjem 20. stoletju

1.01 Izvirni znanstveni članek

V prispevku je obravnavanih pet slik z upodobitvami najpomembnejših dogodkov v zgodovini zdravilišča Rogaška Slatina ter trije portreti Habsburžanov in dva portreta Karadorževičev. Osredotoča se na literarne vire, na katerih sta temeljila izbor motivov in ikonografija zgodovinskih upodobitev, ki so bile naslikane za najimenojše dvorano nekdanjega Zdraviliškega doma (zdaj Grand Hotel Rogaška). Na podlagi arhivskih virov je osvetljen do zdaj neobravnavani zgodovinski in družbeni kontekst javnih naročil. V prispevku je analizirana vloga tedanjega zdraviliškega ravnatelja, doktorja prava Franza Mullija, ter njegovih povezav s predstavniki štajerske deželne vlade in kulturnih institucij, ki so se odrazile v zaposlitvi takrat zelo cenjenega graškega slikarja Alfreda von Schrötterja. V novih političnih razmerah po koncu prve svetovne vojne je Mullijev naslednik, doktor prava Franc Šter, naročil zgodovinsko sliko in portreta pri uveljavljenem ljubljanskem portretistu Ivanu Vavpotiču.

Ključne besede: Zdravilišče Rogaška Slatina, historično slikarstvo, portret, Alfred von Schrötter (1856–1927), Ivan Vavpotič (1877–1943), Franz Mulli (1864–1927)

Abstract:

Historical Scenes and Portraits Painted for the Rogaška Slatina Spa in the Early 20th Century

1.01 Original scientific article

The paper analyses five paintings depicting momentous events in the history of the Rogaška Slatina (Rohitsch-Sauerbrunn) Spa, three portraits of the members of the Habsburg House, and two portraits of the members of the Karadoržević dynasty. It focuses on the literary sources that influenced the choice of motives and the iconography of the historical scenes that were painted for the most prominent hall of the former Kurhaus (now the Grand Hotel Rogaška). Based on archival sources the paper sheds light on the hitherto unknown historical and social context of public commissions. It discusses the role of the commissioner, the spa's director at the time, Franz Mulli, Doctor of Law, and his connections to the representatives of the Styrian Provincial government and cultural institutions, that resulted in hiring the then highly esteemed Graz painter Alfred von Schrötter. In the new regime established after WWI, Mulli's successor Franc Šter, Doctor of Law, commissioned a historical scene and portraits by the then highly valued portrait painter in Ljubljana, Ivan Vavpotič.

Keywords: Rogaška Slatina Spa, historical painting, portrait, Alfred von Schrötter (1856–1927), Ivan Vavpotič (1877–1943), Franz Mulli (1864–1927)

Pričujoči prispevek tematizira naročnika, plačnike, slikarja, likovne vire in ikonografijo štirih slik z upodobitvami najpomembnejših dogodkov iz zgodovine zdravilišča Rogaška Slatina, ki jih je za Kristalno dvorano Zdraviliškega doma (zdaj Grand Hotel Rogaška)¹ »meščanske Rogaške Slatine«² izbral tedanji ravnatelj Franz Mulli (1864–1927).³ Naslikal jih je graški slikar Alfred von Schrötter (1856–1927), ki je naročilo sprejel leta 1914.⁴ Dosedanji pisci o zdravilišču so Schrötterja imenovali »znameniti avstrijski slikar«⁵ ali »sloviti avstrijski slikar«,⁶ kar ni skladno z vrednotenjem njegovega opusa v avstrijski umetnostni zgodovini, saj je visoko cenjeno samo Schrötterjevo pedagoško delo. S prikazom zgodovinskih okoliščin javnega naročila je v prispevku osvetljena predpostavka, da je Mulli za naročilo izbral tedaj najuglednejšega slikarja v Gradcu in da mu ga je uspelo pridobiti zaradi njegovih dobrih povezav s kulturnimi in političnimi krogi v deželni prestolnici. Obravnavani so tudi portreti članov cesarske hiše iz leta 1908 in zamenjava ene od upodobitev v dvorani leta 1925. Naročnik nove slike je bil ravnatelj Franc Šter (1921–1932),⁷ ki je sliko za dvorano ter portreta kralja Aleksandra I. in njegove soproge Marije naročil pri uveljavljenem ljubljanskem portretistu Ivanu Vavpotiču.

Temeljni vir za preučevanje recepcije zdraviliških slik v času nastanka je prispevek v graškem časopisu *Tagespost* z dne 13. avgusta 1916.⁸ Nepodpisani avtor je zapisal, da je najpomembnejše zgodovinske dogodke za razvoj zdravilišča izbral zdraviliški ravnatelj dr. Franz Mulli in da so na slikah upodobljeni hrvaški ban Nikolaj Zrinjski v Rogaški Slatini leta 1645, štajerski deželni glavar Ferdinand grof Attems, ki si ogleduje načrt zdravilišča in paviljon Tempelj, zgrajen leta 1825, prihod mladega nadvojvode Janeza leta 1836 in obisk cesarja Franca Jožefa I. leta 1883.⁹ Po mnenju anonimnega pisca je slikar »suhoparne motive« naslikal v tako dovršenih kompozicijah in barvah, da spominjajo na najboljša dela starih mojstrov.¹⁰ Pisec je pohvalil tudi harmonično umestitev slik v dvorani (sl. 1–2) in navedel, da so bile po njih narejene razglednice, ki pa v izvedbi ne dosegajo kakovosti originalov.¹¹

Slike so pritegnile pozornost zgodovinarjev in drugih piscev o Rogaški Slatini, vendar avtorji tudi v novejši literaturi ponavljajo napačne navedbe Adolfa Režka, da so slike nastale leta 1912,¹²

¹ Tretji Zdraviliški dom v Rogaški Slatini je bil zgrajen v letih 1911–1912 z uporabo obodnih zidov predhodnega hotela na istem mestu, ki je zgorel v noči s 16. na 17. 8. 1910; gl. zlasti Dušan Mlacović, "Tretji zdraviliški dom", 43–58; Sapač, "Zdravilišča," 191–93. Načrti so shranjeni v šk. 1033, SI_ZAC_0907, Zdravilišče Rogaška Slatina (v nadaljevanju ZRS), Zgodovinski arhiv Celje (ZAC).

² Za periodizacijo zgodovine zdravilišča v »prvo kmečko Rogaško Slatino« (do 1640/1660), »fevdalno oziroma koncesionalno Rogaško Slatino« (1640/1660–1782), »drugo kmečko Rogaško Slatino« (1782–1801), »stanovsko Rogaško Slatino« (1801–okrog 1840) in »meščansko Rogaško Slatino« (od okrog 1840) gl. zlasti Kidrič, "Ob zgodovini pisju Rogaške Slatine," 6–8, 16; Režek, "Rogaška Slatina," 173; Režek, *Rogaška Slatina*, 14–15. O štirih slikah z zgodovinskimi prizori gl. Ivan Goršič, *Zdravilišče*, 61; Mlacović, "Ikonografija," 60.

³ O ravnatelju Franzu Mulliju gl. Fran Kovačič, *Nadžupnija*, 45; Merhar, *Rogaška Slatina*, 25; Mlacović, "Tretji zdraviliški dom," 47–51; Kene, *Zdravilišče*, 40.

⁴ Goršič, *Zdravilišče*, 61.

⁵ Režek, *Rogaška Slatina*, 233; Vardjan, *Rogaška Slatina*, 39; Kene, *Zdravilišče*, 33.

⁶ Mlacović, "Ikonografija," 60.

⁷ O doktorju prava Francu Šteru gl. Kene, *Zdravilišče*, 40.

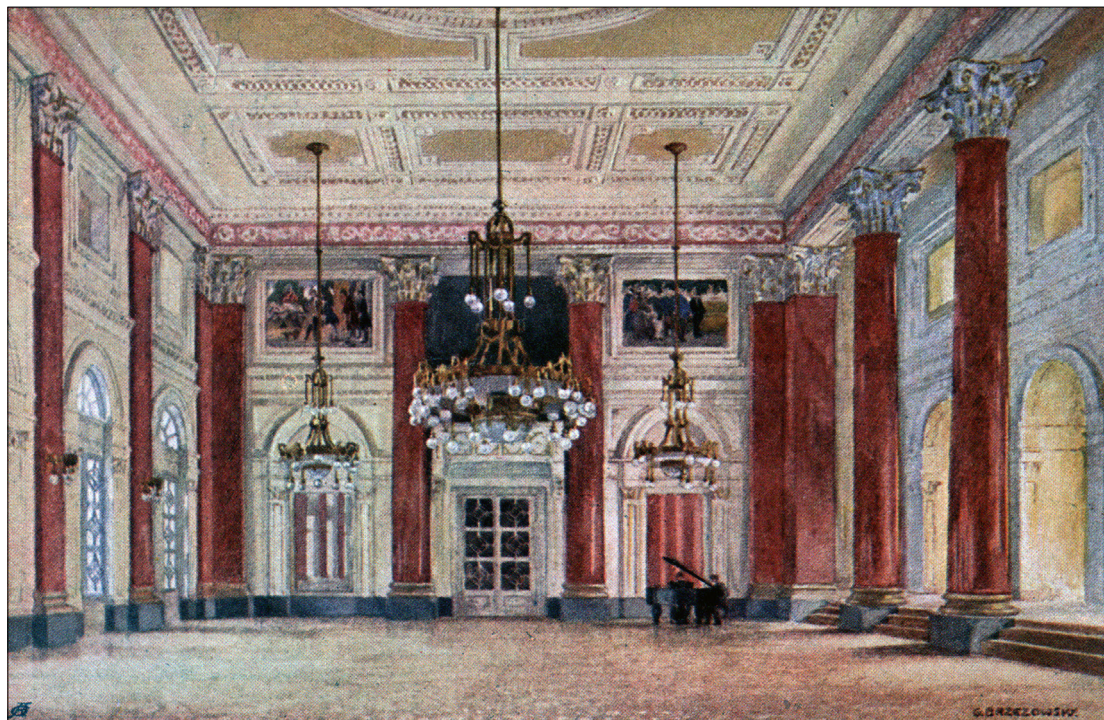
⁸ "Die Schrötterschen Wandbilder."

⁹ "Die Schrötterschen Wandbilder."

¹⁰ "Die Schrötterschen Wandbilder."

¹¹ "Die Schrötterschen Wandbilder."

¹² Režek, *Rogaška Slatina*, 232–39. V razpravi o Rogaški Slatini in Zrinjskih je Režek napisal, da so štiri »alegorične slike« kupili leta 1913; gl. Režek, "Rogaška Slatina," 175. Za pravilno datacijo gl. Goršič, *Zdravilišče*, 61.

1. Severna stena dvorane Zdraviliškega doma, Rogaska Slatina, pred 1919, razglednica, Zgodovinski arhiv Celje
(© Zgodovinski arhiv Celje)

2. Južna stena dvorane Zdraviliškega doma, Rogaska Slatina, okrog 1940, Zgodovinski arhiv Celje
(© Zgodovinski arhiv Celje, foto: Josip Pelikan)

namesto Schrötterjevih oljnih slik pa so reproducirane razglednice.¹³ V literaturi so tudi različno opredeljeni naslikani zgodovinski dogodki, o katerih je Dušan Mlacović zapisal, da je bilo glede na deželno lastništvo ustanove ter čas in kraj nastanka Schrötterjevih slik jasno, da so bili kriteriji za izbor štirih najpomembnejših dogodkov v slatinski zgodovini politični in da so bile slike prvovrstna marketinška poteza.¹⁴ Po Mlacovićevem mnenju se je želel naročnik s sliko hrvaškega bana Zrinjskega prikupiti stalnim zdraviliškim gostom s Hrvaške, z deželnim glavarjem Ferdinandom grofom Attemsom pokazati, kdo je v hiši gospodar, in z nadvojvodo Janezom ugajati štajerskim gostom, cesar Franc Jožef pa je bil obvezen kot tedanji vladar.¹⁵

Naročnik in plačniki zgodovinskih prizorov

Čeprav se je struktura zdraviliških gostov v zgodnjem 20. stoletju v primerjavi s sredino 19. stoletja močno prevesila v korist meščanstva,¹⁶ je direktor Franz Mulli za najimennitnejšo dvorano zdravilišča izbral zgodbe dveh grofov in dveh Habsburžanov. Mulli je zdravilišče vodil v letih 1903–1919 (sl. 3).¹⁷ Med njegovim vodenjem so v Rogaški Slatini zgradili številne nove stavbe za goste in posodobili obstoječe, napeljali vodovod, električno napeljavo in železniško progo ter izvedli veliko podzemeljsko zajetje mineralne vode »Knetteum«.¹⁸ Zdravilišče je v tem času izjemno podpiral deželni glavar Edmund grof Attems (1847–1929; glavar 1893–1918),¹⁹ pravnuk Ferdinanda grofa Attemsa (1746–1820; glavar 1800–1820), ki je v začetku 19. stoletja poskrbel, da so deželni stanovi kupili Rogaško Slatino.²⁰ Ob odličnem sodelovanju Franza Mullija z uradniki deželne vlade in deželnega gradbenega urada so zelo hitro zgradili tretji Zdraviliški dom, ki je prve goste sprejel že julija 1911.²¹

3. Franz Mulli, ravnatelj zdravilišča Rogaška Slatina v letih 1903–1919 (Kovačič, Fran. Nadžupnija Sv. Križa pri Rogaški Slatini: Zgodovinski podatki. Ljubljana: Cerkevno društvo pri Sv. Križu, 1914)

¹³ Gl. npr. Aleksander Žižek, "K vrelcem," 18; Bojan Cvelfar, "Na Slatini," 21–22, 35; Mlacović, "Ikonografija," 60; Vardjan, *Rogaška Slatina*, 42, 105; Kene, *Zdravilišče*, 33–34.

¹⁴ Mlacović, "Ikonografija," 60.

¹⁵ Mlacović, "Ikonografija," 60.

¹⁶ O spremembi strukture gostov gl. Mlacović, "Tretji zdraviliški dom," 45; o plemiških gostih prve polovice 19. stoletja Cvelfar, *Knjiga gostov*, 21–24.

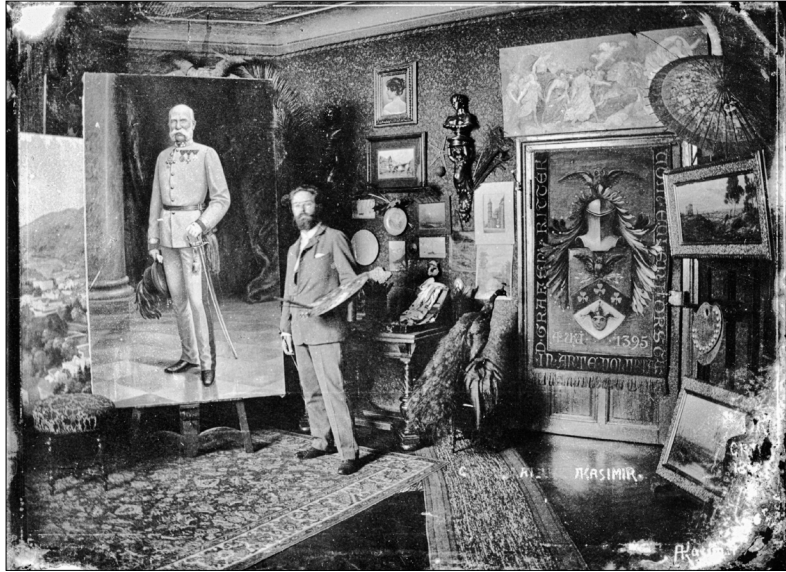
¹⁷ Kovačič, *Nadžupnija*, 45; Mlacović, "Tretji zdraviliški dom," 47–51; Kene, *Zdravilišče*, 40.

¹⁸ O gradnjah in posodobitvah zdravilišča v času Franza Mullija gl. Schlossar, "Historisches," 8; Mlacović, "Tretji zdraviliški dom," 47, 51; Kene, *Zdravilišče*, 32–34.

¹⁹ O podpori deželnega glavarja Edmunda grofa Attemsa Rogaški Slatini in sredstvih, ki jih je za modernizacijo zdravilišča namenil deželni zbor, gl. zlasti Frank, "Edmund Graf Attems," 88–90.

²⁰ O Ferdinandu grofu Attemsju gl. Ilwof, *Die Grafen*, 24–136; Ilwof, "Briefe Erzherzog Johanns."

²¹ Mlacović, "Tretji zdraviliški dom," 43–7.

4. Slikar Alois Kasimir v ateljeju z veduto Rogaške Slatine in portretom cesarja Franca Jožefa I., 1908, Zgodovinski arhiv Ptuj (© Zgodovinski arhiv Ptuj, foto: Alois Kasimir)

Obsežna korespondenca razkriva, da prizadevni Mulli ni bil samo v stalnih stikih s številnimi uradniki, trgovci, podjetniki, agenti in najrazličnejšimi mojstri, ampak je v okviru promocije zdravilišča in oblikovanja tiskovin sodeloval tudi s slikarji.²² Največ dopisov je ohranjenih med Mullijem in slikarjem Aloisom Kasimirjem, ki je za zdravilišče oblikoval tiskovine in reklamne plakate.²³ Mulli je deloval kot posrednik za oljno sliko Rogaške Slatine, ki jo je Kasimir leta 1908 naslikal po naročilu štajerskega deželnega odbora za dvorano Lloydovega parnika *Graz*.²⁴ Veduta je vidna na fotografiji slikarja Kasimirja v ateljeju, na kateri jo delno zakriva celopostavni portret cesarja Franca Jožefa I. (sl. 4).²⁵

Zanimanje doktorja prava Franza Mullija za zgodovino se ni odrazilo v objavljenih študijah o zgodovini zdravilišča, pač pa je razvidno iz njegovega udejstvovanja po prevratu, saj se je po odhodu iz Rogaške Slatine leta 1919 zaposlil kot kustos in vodja beljaškega mestnega muzeja.²⁶ Muzej je povzdignil v najpomembnejšo mestno znamenitost, pritegnil obiskovalce in pridobil priznanje tujih avtoritet.²⁷

Mullijev svetovalec pri izboru najpomembnejših zgodovinskih dogodkov za najimenitnejšo zdraviliško dvorano je bil najverjetneje ravnatelj univerzitetne knjižnice v Gradcu in pisec Anton Schlossar (1849–1942), ki je leta 1912 objavil tudi dnevniške zapise nadvojvode Janeza o bivanju

²² Mullijeva korespondenca, ki jo hrani Zgodovinski arhiv Celje, še ni urejena. Za dopise gl. npr. Razni dopisi, šk. 179, SI_ZAC_0907, ZRS, ZAC.

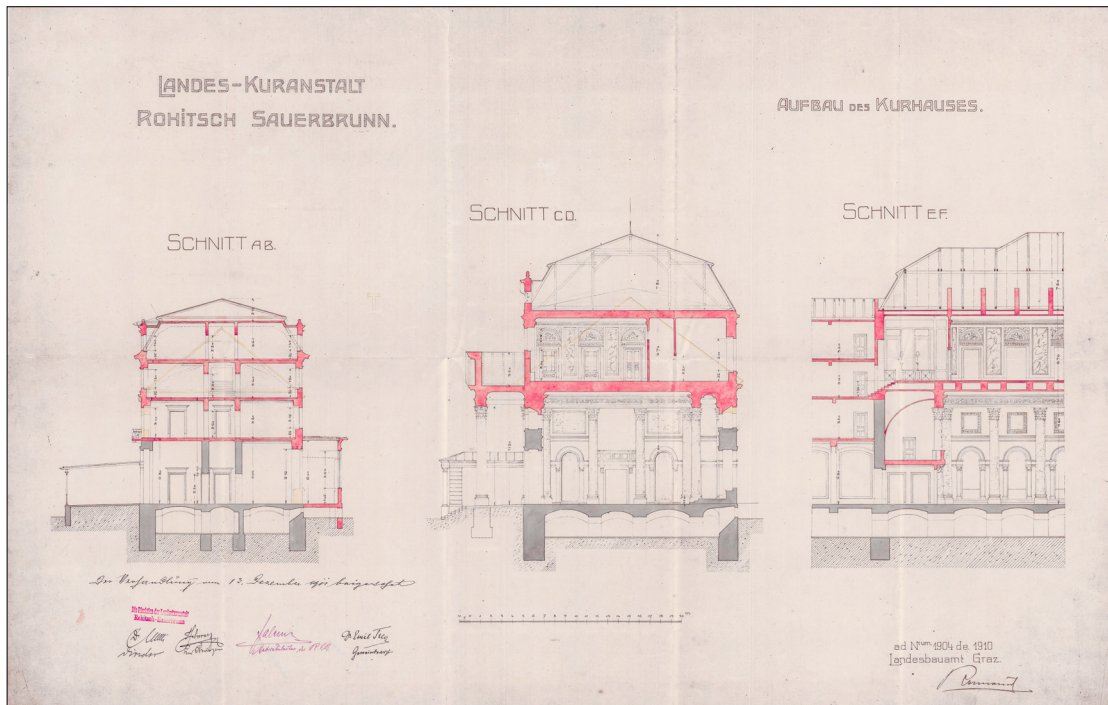
²³ Gl. npr. dopis Aloisa Kasimirja Franzu Mulliju, 9. 11. 1905, šk. 179, SI_ZAC_0907, ZRS, ZAC. O slikarju Aloisu Kasimirju gl. Ciglencečki, "Alois Kasimir." O Kasimirjevi barvni litografiji Rogaške Slatine iz ptičje perspektive iz leta 1905, ki so jo tiskali v graškem podjetju Senefelder in v zdravilišču prodajali kot spominek za 1,20 krone, gl. Režek, *Rogaška Slatina*, 216–18.

²⁴ Dopis štajerskega deželnega odbora direkciji deželnega zdravilišča Rogaška Slatina, 4. 5. 1908, šk. 109, SI_ZAC_0907, ZRS, ZAC; gl. tudi Režek, *Rogaška Slatina*, 218.

²⁵ Negativ na steklu, št. 166, SI_ZAP/0559, Rodbini Kasimir in Oeltjen, Zgodovinski arhiv Ptuj, Ptuj. Za usmeritev na fotografijo se zahvaljujem dr. Marjeti Ciglencečki, za posredovanje reprodukcije pa dr. Dejanu Zdravcu.

²⁶ Izrezki iz časopisov, šk. 1, SI_ZAC_1150, Osebni fond Mulli Franc, ZAC.

²⁷ Izrezki iz časopisov, šk. 1, SI_ZAC_1150, Osebni fond Mulli Franc, ZAC.

5. Načrt dvorane Zdraviliškega doma v Rogaschi Slatini, 1910, Zgodovinski arhiv Celje (© Zgodovinski arhiv Celje)

v Rogaschi Slatini v letih 1810–1812.²⁸ Mulli je Schlossarja povabil k pripravi kratke zgodovinske razprave v zdraviliški brošuri,²⁹ Schlossar pa je bil v letih pred prvo svetovno vojno tudi stalni gost zdravilišča.³⁰ Mulliju so bile pri izboru najpomembnejših zgodovinskih dogodkov na voljo tudi številne publikacije, objavljene v 19. stoletju.³¹ O zgodovini sta pisala zdraviliški direktor Max Joseph Schüler³² in zdravnik Ernst Hilarius Fröhlich (Fröhlich; 1801–?), ki je leta 1838 na Dunaju izdal monografijo o Rogaschi Slatini,³³ leta 1861 pa se je posvetil reformam zdravilišča.³⁴ Njegova dela je Mulli gotovo poznal, saj so septembra 1908 z njegovim prizadevanjem in sodelovanjem Avstrijskega turističnega kluba na Donački gori Fröhlichu odkrili spominsko ploščo.³⁵

²⁸ Schlossar, *Erzherzog Johann*.

²⁹ Schlossar, "Historisches," 3–8.

³⁰ Gl. npr. Schlossar, "Erinnerungsblätter," 381.

³¹ Starejša literatura o Rogaschi Slatini je zbrana v Režek, *Iz prošlosti vrela*, 137–163.

³² Schüler, *Der Curort*.

³³ Ernst Hilarius Fröhlich, *Die Sauerbrunnen bei Rohitsch in Steiermark: Mit besonderer Rücksicht auf die dortige ständische Heilanstalt, nebst Anleitung zum Kurbrauche* (Wien: samozaložba, 1838). Posodobljene izdaje so sledile v letih 1851, 1856, 1857 in 1865; gl. npr. Fröhlich, *Die Sauerbrunnen*. Fröhlich je bil rojen v Rogaschi Slatini kot sin prvega stalnega zdravnika in ravnatelja zdravilišča v lasti štajerskih deželnih stanov, dr. Johanna Fröhlicha.

³⁴ Fröhlich, *Reformen*.

³⁵ Mulli je na Dunaj poslal marmorno ploščo, na katero so v podjetju Mich. Winkler & Sohn pritrdili kovinsko spominsko ploščo. Celoto so s štirimi vijaki pritrdili v skalo Donačke gore v bližini Fröhlichove kočice in jo slavnostno odprli 8. 9. 1908; gl. dopis sekretarja Avstrijskega turističnega kluba Franzu Mulliju, 4. 9. 1908, šk. 179, SI_ZAC_0907, ZRS, ZAC. O spominski plošči gl. tudi Merhar, *Rogascha Slatina*, 44–45.

Iz načrtov tretjega Zdraviliškega doma je razvidno, da se je ideja, da bi dvorano okrasili s štirimi slikami, porodila med požarom drugega Zdraviliškega doma avgusta 1910 in 19. oktobra istega leta, ko je štajerski deželni gradbeni urad poslal načrte nove stavbe Občini Rogaška Slatina.³⁶ Na prečnem prerezu krajše stranice dvorane so namesto galerije, kakršno je imela stara dvorana,³⁷ narisani balkon in dve sliki (sl. 5). Z nežnimi potezani skicirana drevesa na enem in obris konja na drugem prizoru dajejo slutiti, da so že jeseni 1910 razmišljali o motivih slik. Okrasni okvirji za slike v velikosti 190 cm x 280 cm in štukature v dvorani so bili končani najpozneje 8. junija 1912.³⁸

Vendar so okvirji nekaj let ostali prazni. Kdaj je Franz Mulli navezal stike s slikarjem Alfredom von Schrötterjem, mi ni uspelo ugotoviti. Morda sta se spoznala že leta 1904, ko je zdravilišče za opremo pridobilo »galerijsko neprimerne« slike iz Deželne galerije slik v Gradcu.³⁹ V stikih sta bila najpozneje od maja 1908, ko je Mulli slikarja prosil za portret nadvojvode Janeza, ki je obravnavan v nadaljevanju. Morda sta se srečala v katerem od graških kulturnih društev, saj je bil Schrötter član krožka kulturnikov, ki ga je obiskoval tudi Mullijev prijatelj Anton Schlossar.⁴⁰

28. februarja 1914 je štajerski deželni odbor slikarja Alfreda von Schrötterja obvestil, da je Ministrstvo za bogočastje in pouk 22. februarja istega leta odobrilo subvencijo 2000 kron za štiri slike po njegovih osnutkih za zdraviliško dvorano v Rogaški Slatini.⁴¹ Slikarja so povabili, da izvede naročilo, in ga obvestili, da mu bodo 4000 kron izplačali v dveh obrokih: polovico v drugi polovici leta 1914 in polovico po zaključku del, vendar ne pred 1. julijem 1915.⁴² Mulli je 20. aprila 1914 v pismu Schrötterju izrazil zadovoljstvo z ugodno rešitvijo zadeve; zanimalo ga je, ali bodo slike končane za sezono 1914 in ali bi lahko hkrati izdelali kolorirane razglednice, saj bi lahko zanje uporabili obstoječe skice.⁴³ Skice so bile verjetno priložene vlogi ministrstvu za subvencijo, ki ni ohranjena.⁴⁴ 31. avgusta 1915 je Mulli deželnemu odboru poročal, da je Schrötter na rojstni dan cesarja Franca Jožefa, 18. avgusta 1915, predal slike in da jih je zdraviliška uprava prevzela ob prisotnosti številnih

³⁶ Za dokument gl. Mlacović, "Tretji zdraviliški dom," 47.

³⁷ Galerijo v dvorani drugega Zdraviliškega doma v Rogaški Slatini je julija 1847 slavnostno odprl cesar Ferdinand in ob tej priložnosti ugodil prošnji deželnega glavarja Ignaca Marije grofa Attemsa, da dvorano imenujejo Ferdinandova dvorana; gl. Cvelfar, "Na Slatini," 27–28.

³⁸ Podjetje Suppan, Haushofer & Nikisch iz Gradca je štukature v dvorani izvedlo med pripravo predračuna 21. 12. 1911 in izdajo računa, ki ga je 8. 6. 1912 podpisal Anton Haushofer; gl. račun podjetja Suppan, Haushofer & Nikisch, 8. 6. 1912, šk. 119, SI_ZAC_0907, ZRS, ZAC.

³⁹ O Schrötterjevem sodelovanju s kustosom Karlom Lacherjem pri postavitvi slikarske galerije v drugem nadstropju novozgrajene stavbe graškega muzeja Joanneum, ki je bila odprta 1. 12. 1903, gl. Suida, *Die Landesbildergalerie*, VI; o 69 slikah iz Deželne galerije slik, ki jih je leta 1904 v Rogaški Slatini prevzel Franz Mulli, in 30 slikah, ki so bile nekdanj v lasti Deželne galerije slik in ki so jih leta 1932 iz Rogaške Slatine poslali v Narodno galerijo v Ljubljano, gl. Zeri in Rozman, *Evropski slikarji*, 18; Leitner-Ruhe, "A Collection," 105–28.

⁴⁰ O članih stalnega omizja *Krug zum grünen Kranz*, ki se je zbiralo v Altdeutsche Weinstube na Herrengasse 13, in njihovem pomenu za kulturno življenje v Gradcu gl. Tropper, "Das kreative Milieu," 24–25.

⁴¹ Dopis štajerskega deželnega odbora Alfredu von Schrötterju, 28. 2. 1914, šk. 119, SI_ZAC_0907, ZRS, ZAC.

⁴² Dopis štajerskega deželnega odbora Alfredu von Schrötterju, 28. 2. 1914, šk. 119, SI_ZAC_0907, ZRS, ZAC.

⁴³ Dopis Franza Mullija Alfredu von Schrötterju, 20. 4. 1914, šk. 119, SI_ZAC_0907, ZRS, ZAC.

⁴⁴ Dokumenti, ki so se navezovali na subvencijo za Schrötterjeve slike, so navedeni v delovodnikih Ministrstva za bogočastje in pouk pod enoto "Unterricht-Allg." in signaturo "15 Kunstwesen Steiermark Rohitsch-Sauerbrunn." Ohranjeni bi morali biti v kartonu 3492, vendar je v njem samo dopis o sprostivni sredstev za prvi obrok subvencije, z datumom 28. 9. 1914 in sedanjo signaturo Österreichisches Staatsarchiv, AVA, Ktn. 3492, Zl. 44.624/1914. Za vse podatke in posredovanje gradiva se iskreno zahvaljujem dr. Susanne Kühberger iz Avstrijskega državnega arhiva.

zdraviliških gostov.⁴⁵ Prošnjo štajerskemu deželnemu odboru za izplačilo ostanka honorarja slikarju je Mulli utemeljil s pripombo, da so slike *entsprechend ausgeführt und nach dem allgemeinen Urteile formvollendet*.⁴⁶

Slikar Alfred von Schrötter

Pisec članka v časopisu *Tagespost* je poudaril povezave slikarjevega očeta s Štajersko, saj je bil Anton Schrötter vitez von Kristelli v letih 1834–1843 profesor kemije na graškem Joanneumu (sl. 6).⁴⁷ Z Rogaško Slatino pa je bil poznejši ustanovni član Avstrijske akademije znanosti Anton von Schrötter⁴⁸ še tesneje povezan, saj je 10. avgusta 1837 v zdravilišču analiziral mineralno vodo.⁴⁹ To je bila prva analiza rogaške vode, ki je bila objavljena v znanstvenem časopisu.⁵⁰

Leta 1856 na Dunaju rojeni Alfred von Schrötter je v letih 1872–1877 študiral na dunajski akademiji, potem je bil dve leti učenec Hansa Canona, leta 1879 se je vpisal na Münchensko akademijo in bil med ustanovnimi člani Münchenske secesije.⁵¹ Leta 1897 se je preselil v Dachau, kjer je bil z Ludwigom Dillom, Adolfom Hölzlom in Arthurjem Langhammerjem med najpomembnejšimi predstavniki »nove dachauske smeri«; z Dillom in Hölzlom je razvijal učinkovite metode poučevanja, ki so študentom omogočale čim več svobode pri umetniškem ustvarjanju.⁵² Schrötter je leta 1900 na pobudo Štajerskega umetnostnega društva (*Steiermärkischer Kunstverein*) in Umetnostnozgodovinske družbe (*Kunsthistorische Gesellschaft*) prišel v Gradec in bil 22 let vodja mojstrskega razreda za krajinsko slikarstvo na graški Deželni risarski akademiji (od leta 1907 Deželna umetnostna šola),⁵³ kjer je vpeljal učne metode Adolfa Hölzla in dachauske šole ter vzgojil generacijo štajerskih umetnikov in umetnic.⁵⁴ Čeprav je v Gradec prišel na pobudo Wilhelma Gurlitta in na Hölzlovo priporočilo, je iz nedatiranega pisma soprogi Emmi razvidno, da se je pred prihodom v Gradec dogovarjal za službo tudi z vodjo grafičnega kabineta pri deželnem muzeju Joanneum Franzem Wibiralom in ravnateljem deželnega arhiva dr. Antonom Mellom.⁵⁵ Schrötter se je dejavno vključil v društveno

⁴⁵ Dopis Franza Mullija štajerskemu deželnemu odboru, 31. 8. 1915, šk. 121A, SI_ZAC_0907, ZRS, ZAC.

⁴⁶ Dopis Franza Mullija štajerskemu deželnemu odboru, 31. 8. 1915, šk. 121A, SI_ZAC_0907, ZRS, ZAC.

⁴⁷ "Die Schrötterschen Wandbilder."

⁴⁸ Gl. Schlitter, *Gründung der kaiserlichen Akademie*, 38, 48–9, 55.

⁴⁹ Cvefhar, *Knjiga gostov*, 202.

⁵⁰ Schrötter, "Darstellung." O Schrötterjevi kemični analizi rogaške vode gl. Režek, *Iz prošlosti vrela*, 67–68. Schrötter je analiziral tudi druge štajerske vrelce, npr. v Bad Wörschachu pri Lieznu; gl. Peters in Clar, "Mineralquellen," 413.

⁵¹ Celedin, "125 Jahre," 12; Tropper, "Das kreative Milieu," 83–84; Silberbauer, "Schrötter," Watzemböck, "Biografien," 288.

⁵² Watzemböck, "Biografien," 288; prim. Celedin, "125 Jahre," 12; Tropper, "Das kreative Milieu," 84.

⁵³ O deželni risarski akademiji gl. Klarner, "Die Geschichte."

⁵⁴ Zaželeni kandidat za vodjo mojstrskega razreda Adolf Hölzel je odklonil prihod v Gradec, vendar je priporočil svojega sodelavca Schrötterja; gl. Danzer, "Aufbruch," 37; prim. Celedin, "125 Jahre," 12; Tropper, "Das kreative Milieu," 80–86; Klein, "Vergessene," 594, 613; Watzemböck, "Biografien," 288.

⁵⁵ Pismo Alfreda von Schrötterja soprogi Emmi von Schrötter, Autogr. 1853/8–9, Schrötter, Alfred, *Sammlung von Handschriften und alten Drucken*, Österreichische Nationalbibliothek. Franz Wibiral, nekdanji sodni odvetnik na Dunaju in v Meranu, se je leta 1893 preselil v Gradec in se od leta 1899 ukvarjal z urejanjem deželnega grafičnega kabineta, ki je bil ustanovljen leta 1901 kot oddelek deželnega muzeja Joanneum. Wibiral je bil član Štajerskega umetniškega društva in Umetnostnozgodovinske družbe, gl. Schafschetzky, "Der Steiermärkische Kunstverein," 28; Watzemböck, "Protagonisten," 296.

6. Grb rodbine Schrötter von Kristelli, Steiermärkisches Landesarchiv, Gradec (© Steiermärkisches Landesarchiv)

življenje v Gradcu, organiziral številne razstave in predaval tudi na inštitutu za umetnostno zgodovino v Gradcu.⁵⁶ Slikal je portrete, krajine in žanrske prizore, med njimi številne upodobitve konj s konjarji.⁵⁷ Hans Riehl je o Schrötterju menil, da kot slikar ni veliko pomenil, zato pa je bil pomembna osebnost in izjemno nadarjen učitelj, ki je s preki-pevajočim temperamentom starega konjeniškega častnika spodbujal svoje učence.⁵⁸ Riehlova ocena odseva tudi v sodobnih umetnostnozgodovinskih obravnavah slikarjevega opusa.⁵⁹

Sočasno z izvedbo naročila za Rogaško Slatino je Schrötter slikal tudi za druge javne naročnike; tako je leta 1914 po naročilu mesta Gradec nastala veduta *Pogled na graško stolnico*.⁶⁰ Schrötterja je podpiral štajerski deželni odbor, kar je še posebej razvidno iz rezultatov natečaja za oltarno sliko za novozgrajeno cerkev Najsvetejšega Odrešenika v deželni bolnišnici.⁶¹ Čeprav je prvo nagrado prejel Daniel Pauluzzi, se je deželni odbor odločil za drugonagrajenega Alfreda von Schrötterja, ki je naročilo izvedel spomladi 1912 s pomočjo sina

Hansa.⁶² Leta 1916 je po naročilu štajerskega deželnega odbora naslikal podobo *Rodna gruda*, ki prikazuje kmeta in kmetico med oranjem z volom in konjem.⁶³ S podobno težnjo po upodabljanju domačijskega in avtohtonega je zaznamovan tudi Schrötterjev natečajni osnutek za opremo sejne dvorane štajerskega deželnega zbora iz leta 1919, na katerem se trem štajerskim gozdarjem prikaže angel.⁶⁴ Natečaj je bil razpisan po odstranitvi portreta cesarja Franca Jožefa I. iz sejne dvorane, slikarji pa so imeli nalogo, da simbolično prikažejo cilje nove republike.⁶⁵

⁵⁶ Tropper, "Das kreative Milieu," 85.

⁵⁷ Slika *Huzar v hlevu*, ki jo je Schrötter signiral in datiral 1910, je naslednjega leta kupila deželna slikarska galerija; gl. Suida, *Die Landesbildergalerie*, 225, št. 889. Za druge Schrötterjeve slike, ki jih je pridobila galerija in so zdaj v Neue Galerie v Gradcu, gl. Skreiner, *Gesamtkatalog*, 303–04.

⁵⁸ Riehl, "Die bildende Kunst," 109; Riehl, "Die steirischen Maler," 257.

⁵⁹ Prim. Celedin, "125 Jahre," 12.

⁶⁰ Danzer, "Symbolismus," 181, 208.

⁶¹ O načrtovanju in gradnji deželne bolnišnice v letih od 1885 do 1914 gl. Weiss, *Im Zeichen*, 218–312. Deželna bolnišnica, za katero si je odločilno prizadeval deželni glavar Edmund grof Attems, je bila odprta 3. 5. 1912 s posvetitvijo cerkve Najsvetejšega Odrešenika; gl. Frank, "Edmund Graf Attems," 72–73.

⁶² Weiss, *Im Zeichen*, 289.

⁶³ Suida, *Die Landesbildergalerie*, 225, št. 890.

⁶⁴ Danzer, "Nachwirkungen," 223, 232. Poudarjeno domačijske gozdarje med delom je Schrötter naslikal že leta 1894 za ilustracijo knjige Marguillier, *A travers le Salzkammergut*, 83.

⁶⁵ Danzer, "Nachwirkungen," 223.

Prvi ozdravljenec na lovu v slatinskih gozdovih

Zdravilišča so privabljala goste s poudarjanjem visokorodnih obiskovalcev in zgodovinskih ali legendarnih odkriteljev,⁶⁶ zato ni presenetljivo, da je tudi Franz Mulli za prvi prizor izbral zgodbo o hrvaškem banu Zrinjskem kot prvi znameniti osebnosti, ki naj bi ozdravela s pitjem rogaške vode (sl. 7). Zgodba o Zrinjskem je imela dolgo literarno tradicijo, ki pa ni ponujala natančne časovne opredelitve ozdravljenja in identifikacije ozdravljenca, saj bi se lahko nanašala na grofa Nikolaja (1620–1664; ban 1647–1664) ali njegovega brata grofa Petra (1621–1671; ban 1665–1670). Ob tem je imel zlasti ban Peter Zrinjski v sočasnem avstrijskem zgodovinopisju podobo izdajalca, v hrvaškem pa narodnega mučenika.⁶⁷ Pisci o zgodovini zdravilišča so v ozdravljencau večinoma prepoznavali grofa Nikolaja, dokler ni Adolf Režek z novo interpretacijo virov grofa identificiral kot Petra in dogodek postavil v leto 1665,⁶⁸ vendar šele nekaj desetletij po nastanku slike.

Grofa Zrinjska kot prvi znameniti osebnosti, ki sta se zdravili z rogaško vodo, je leta 1680 v literaturo uvedel zdravnik Paul Sorbait, ki je sarkastično zapisal, da sta rogaške kisle vode, ki so izvirale iz starega vrbovega panja, pred nekaj leti odkrila grofa Zrinjska, morda z namenom, da bi izprala žolč, ki se jima je neutemeljeno nabiral proti cesarski hiši.⁶⁹ Mariborski zdravnik Johann Benedict Gründel je v nemški izdaji monografije o rogaški zdravilni vodi (1687) zapisal, da njeno poznavanje ne presega 40 let in da mu je znameniti doktor Sorbait pripovedoval, da je grof Zrinjski med lovom naključno našel izvir in si s pitjem vode popolnoma pozdravil zlatenico ter otrdela jetra in vranico, kar je razširilo sloves rogaške vode po okoliških krajih in na Dunaj.⁷⁰ Pred nastankom slike se je dogodku podrobno posvetil zdravnik Ernst Hilarius Frölich, ki je opeval junaštva bana Nikolaja v bojih proti Turkom in poudaril zasluge rogaške zdravilne vode za junakovo ozdravitev od bolezni, ki jih je povzročila zavist; domovina bi lahko bila v veliki nevarnosti, če ban Zrinjski ne bi pil rogaške vode in bi prezgodaj podlegel vojaškim naporom.⁷¹ Po Frölichovem mnenju se je Nikolaj Zrinjski odločil za stalno pitje rogaške vode po tem, ko je okrog leta 1640 med lovom naključno počival pri vrelcu in odkril, kako čudovito osvežilna in poživljajoča voda izvira iz njega.⁷² Tudi zdraviliški direktor Max Joseph Schüller je odkritje datiral v čas okrog leta 1640, na sliki pa

⁶⁶ Prim. Žižek, "K vrelcem," 14–17.

⁶⁷ Gl. npr. Ferdo Šišić, "Posljednji Zrinski."

⁶⁸ Režek je upošteval pismo graškega zdravnika Johanna Baptista Wagnerja iz leta 1685, ki je bilo objavljeno v Gründlovi monografiji, ter Gründlovo pismo kolegu Rosinusu Lentiliusu v Nördlingen iz leta 1686, ki je bilo objavljeno leta 1698. Gründel je Lentiliusu pisal o grofu N., ki si je tegobe lajšal s pitjem rogaške vode, vendar ni mogoče ugotoviti, ali je bilo ozdravljenje trajno, ker so grofa obglavili zaradi nezvestobe cesarju. Po Režkovem mnenju je Peter Zrinjski ozdravel kmalu po preselitvi iz Ozlja v Čakovec leta 1665; gl. Režek, "Rogaška Slatina," 179–183. Za pismo gl. *Rosini Lentilii Miscellaneorum*, 478.

⁶⁹ Sorbait, *Praxios Medicae*, 534.

⁷⁰ Gründel, *Roitschocrene*, 11–12.

⁷¹ Povzeto po Frölich, *Die Sauerbrunnen*, 119: »Gleichzeitige Schriftsteller schildern ihn auch als "mit der schwarzen Gelbsucht überladen, dem auch Milz und Leber hart gewesen," und wer weiss wie bald er den Kriegsstrapazen erlegen wäre, wenn die Hand der Vorsehung den Helden nicht zu jenem Borne geleitet hätte, dessen Fluten ihm Heil brachten. So war der Rohitscher Sauerquelle erste Segenswirkung die Erhaltung eines Heldenlebens, dessen vorzeitiger Verlust das Vaterland vielleicht in die grössten Gefahren gebracht haben würde! Doch gestärkt von diesen heilsamen Wellen besass Graf Zrinyi stets die Kraft, allen Beschwerden des Krieges Trotz zu bieten, das Gift des Neides wirkte minder verderblich auf sein edles Herz und die Muse, welche den Hypochonder floh, nahte sich an der Hand der Najade wieder freundlich dem Genesenden.«

⁷² Frölich, *Die Sauerbrunnen*, 117.

7. Alfred von Schrötter: Nikolaj grof Zrinjski odkrije rogaški vrelec, 1915, zasebna last (© zasebni arhiv)

8. Nikolaj grof Zrinjski odkrije rogaški vrelec, 1915, razglednica, Knjižnica Rogaska Slatina (© Knjižnica Rogaska Slatina)

se odraža tudi njegov opis, da je bil tedanji vrelec na močvirnem območju, sredi poti pri vasi Sv. Križ, in da je voda pritekala iz votlega vrbovega panja s premerom dunajskega komolca.⁷³ Zdravnik Matthias Macher in zgodovinar Rudolf Gustav Puff sta ozdravitev Zrinjskega postavila v leto 1645, medtem ko je Anton Schlossar Nikolajevo ozdravitev datiral v leto 1640.⁷⁴

Alfred von Schrötter je na sliki, ki je bila ob prevzemu avgusta 1915 naslovljena *Nikolaj grof Zrinjski odkrije vrelec leta 1641*,⁷⁵ na sočasno izdani razglednici (sl. 8) pa *Nikolaj grof Zrinjski odkrije zdravilni rogaški vrelec leta 1645*,⁷⁶ le delno upošteval nejasne opise prvotnega vrelca in je grofa umestil na pot, ki jo skale ločijo od gozda v ozadju.⁷⁷ Med skalami izvira zdravilna voda, ki jo je služabnik napolnil v čutaro in jo podaja grofu. Z reducirano in poenostavljeno figuraliko, preprosto kompozicijo in v štirih barvnih pasovih zgrajenim prostorom se je slikar prilagodil pogledu od daleč, Zrinjskega pa poudaril s postavitvijo v zlati rez in s pisanimi oblaci. Rjave vertikalne listavce na oranžni podrazi pred zelenim ozadjem poudarjajo simbolno vzdušje čudežne najdbe na odročnem kraju. Po kakovosti izstopata odlično naslikana konja, verjetno arabskega porekla, zlasti grofov plemeniti črno-rjavi žrebec in glava lepega belca.

Schrötter je likovne vire za upodobitev Nikolaja Zrinjskega poiskal v graških zbirkah, pri čemer se je verjetno oprl na enega od grafičnih portretov iz grofovih mladih let, na katerih je upodobljen z asketsko vitkimi potezami obraza in ravno pristriženimi kodrastimi lasmi.⁷⁸ Za nošo hrvaško-ogrskih velikašev je Schrötter izbral vpadljivo rumeno za dolman s kratkimi rokavi in živo rdečo za suknjo, hlače in pas. Ogrsko čepico, ki bi morala biti obrobljena s krznom, je upodobil v zeleno-rdečem kontrastu. Služabnika je naslikal z uskoškimi brki, pričesko in belo čepico, vendar z nenavadnimi dvobarvnimi hlačami in škornji iz jelenjega usnja, ki so bili značilni za nošo hrvaško-ogrskih velikašev. Z divjim videzom uskoka in njegovega volku podobnega psa je Schrötter poudaril vzdušje neciviliziranega okolja ob odkritju vrelca.

Upodobitev prvega ozdravljenca je tista od štirih slik v zdraviliški dvorani, na kateri so principi »nove dachauske smeri« najboljši razvidni, zlasti v natančnem opazovanju atmosferskih pojavov, ki jih je Schrötter zaradi večje izraznosti nadgradil s stilizacijo form, poenostavitvami in ploskovitostjo, medtem ko je konja naslikal v zanj značilnem realizmu.⁷⁹ Na sliki se odražajo tudi teoretični pristopi »dachauske šole« o kompoziciji, zlatem rezu in barvah, zaradi katerih so bili člani gibanja opredeljeni tudi kot eni od pionirjev ekspresionistične in abstraktne umetnosti.⁸⁰

⁷³ Opis je prevzel po Gründlovi monografiji; gl. Schüler, *Der Curort*, 34–35.

⁷⁴ Macher, *Physikalisch-medicinische Beschreibung*, 21–22; Puff, *Erinnerung*, 8; Schlossar, "Erinnerungsblätter," 377.

⁷⁵ Dopis Franza Mullija štajerskemu deželnemu odboru, 31. 8. 1915, šk. 121A, SI_ZAC_0907, ZRS, ZAC: *Die Entdeckung der Quelle durch Nikolaus Graf Zrinyi 1641*.

⁷⁶ Povzeto po razglednici, izdani leta 1915 v Deutsche-Druckerei Graz: *Entdeckung der heilbringenden Rohitscherquelle durch Nikolaus Graf Zrinyi im Jahre 1645*.

⁷⁷ Po mnenju Adolfa Režka je slikar upodobitev vrelca zasnoval na podlagi Gozdnega vrelca, saj bi ga lahko nekdo opozoril, da je to verjetno najstarejši vrelec v Rogaški Slatini; gl. Režek, "Rogaška Slatina," 232.

⁷⁸ Na primer na portret Eliasa Widemanna iz leta 1652 ali na nedatiran portret Lucasa Schnitzerja; za portreta gl. Mijatović, *Zrinsko-frankopanska*, 31; za poznejše portrete Tátrai, "Wiener Hofkünstler," 95–108.

⁷⁹ Prim. Watenböck, "Protagonisten," 288.

⁸⁰ Gl. Ludwig, "Piloty, Diez und Lindenschmit," 71; Tropper, "Das kreative Milieu," 84.

Ferdinand grof Attems in arhitekt Matteo Pertsch

Anonimni pisec je v graškem časniku *Tagespost* zabeležil, da so leta 1825, v času deželnega glavarja Ferdinanda grofa Attemsa, zgradili vrelec Tempelj, potem ko je lekarnar Süß leta 1803 opravil prvo analizo vode.⁸¹ Po njegovih navedbah je Schrötter naslikal deželnega glavarja, ki si s soprogo in lekar narjem med malico ogleduje gradbeni načrt, ki ga pridržuje vajenec, medtem ko ga razlaga (neimenovani) arhitekt (sl. 9).⁸² Zapisal je še, da je slikar odlično ujel bidermajersko vzdušje.⁸³ Franz Mulli je avgusta 1915 sliko navedel z naslovom *Predaja vrelca Tempelj Ferdinandu grofu Attemsu leta 1823*,⁸⁴ medtem ko je leta 1915 izdana razglednica (sl. 10) naslovljena *Izgradnja vrelca Tempelj. Deželni glavar Ferdinand grof Attems prevzema v spremstvu soproge in lekarnarja Süßa leta 1825 zgrajeni vrelec Tempelj s pokritim sprehajališčem*.⁸⁵ Ob številnih zgodovinskih razpravah, ki so bile dostopne anonimnemu piscu in naročniku Mulliju v zgodnjem 20. stoletju, presenetijo nepravilni zgodovinski podatki v opredelitvi motiva slike: Ferdinand grof Attems (1746–1820)⁸⁶ je umrl pred letoma, ki sta navedeni v naslovih, prve analize vode so bile opravljene stoletja pred lekarnarjem Süßom, Tempelj nad glavnim vrelcem pa je bil zgrajen leta 1819.⁸⁷ Zasluge deželnega glavarja Ferdinanda grofa Attemsa za deželni odkup zdravilišča leta 1803 in njegov nadaljnji razvoj so zabeležene v vseh zgodovinskih razpravah 19. stoletja in obeležene z javnim spomenikom v Rogaški Slatini,⁸⁸ medtem ko se letnici 1823 in 1825 v literaturi ne pojavljata.⁸⁹ Na izbiro leta gradnje Templja 1825 je morda vplival podnapis *Tempelbrunnen, 1825* pod Klarmannovo litografijo, objavljeno v uradni zdraviliški brošuri leta 1907.⁹⁰

V prizoru je naročnik Mulli združil najpomembnejše osebnosti za ustanovitev in gradnjo »stanovske Rogaške Slatine«⁹¹ ter najprepoznavnejšo stavbo tega obdobja. Mulli je imel odlične stike s Ferdinandovim pravnikom Edmundom grofom Attemsom (1847–1929),⁹² ob pregledu knjig zdraviliških gostov pa je morda ugotovil, da so bili Attemsi v dvajsetih letih 19. stoletja redni gostje zdravilišča.⁹³

⁸¹ "Die Schrötterschen Wandbilder." Analiza je bila objavljena v Süess, *Chemisch-physicalische Untersuchung*.

⁸² "Die Schrötterschen Wandbilder." Ivan Goršič je menil, da slika ponazarja dogodek iz leta 1819, ko je deželni glavar Ferdinand Marija Attems s soprogo prisostvoval slovesni posvetitvi novozgrajenega Templja. Klečeči mladenič naj bi v roki držal listino o dokončani zgradbi; gl. Goršič, *Zdravilišče*, 60–61.

⁸³ "Die Schrötterschen Wandbilder."

⁸⁴ Dopis Franza Mullija štajerskemu deželnemu odboru, 31. 8. 1915, šk. 121A, SI_ZAC_0907, ZRS, ZAC: *Die Übergabe des Tempelbrunnen an Ferdinand Graf Attems im Jahre 1823*.

⁸⁵ Povzeto po razglednici, ki je bila leta 1915 natisnjena v Deutsche-Druckerei Graz: *Erbauung des Tempelbrunnens. Landeshauptmann Ferdinand Graf Attems übernimmt in Beisein seiner Gemahlin und des Apothekers Süß den im Jahre 1825 erbauten Tempelbrunnen mit Wandelbahn. Wandelbahn* je bil zgrajen šele v letih 1842–1843 po načrtih arhitekta Josefa Hasslingerja; gl. Schlossar, "Erinnerungsblätter," 378; Goršič, *Zdravilišče*, 58; Sapač, "Zdravilišča," 192.

⁸⁶ O Ferdinandu grofu Attemsu gl. Ilwof, *Die Grafen*, 24–136; Frank, "Edmund Graf Attems," 10–11; Preinfalk, "The Travelling Gentleman."

⁸⁷ Gl. npr. Fröhlich, *Die Sauerbrunnen*, 32–34; Puff, *Erinnerung*, 11–12; Schlossar, "Historisches," 7; Schlossar, "Erinnerungsblätter," 377–80.

⁸⁸ O spomeniku gl. npr. *Steiermärkische Landes-Kuranstalten*, 11.

⁸⁹ Gl. npr. Macher, *Physikalisch-medicinische Beschreibung*; Fröhlich, *Die Sauerbrunnen*.

⁹⁰ *Steiermärkische Landes-Kuranstalten*, 10. O litografiji gl. Režek, *Rogaška Slatina*, 48–49.

⁹¹ O »stanovski Rogaški Slatini« (1801–1840) gl. Režek, *Rogaška Slatina*, 14–15.

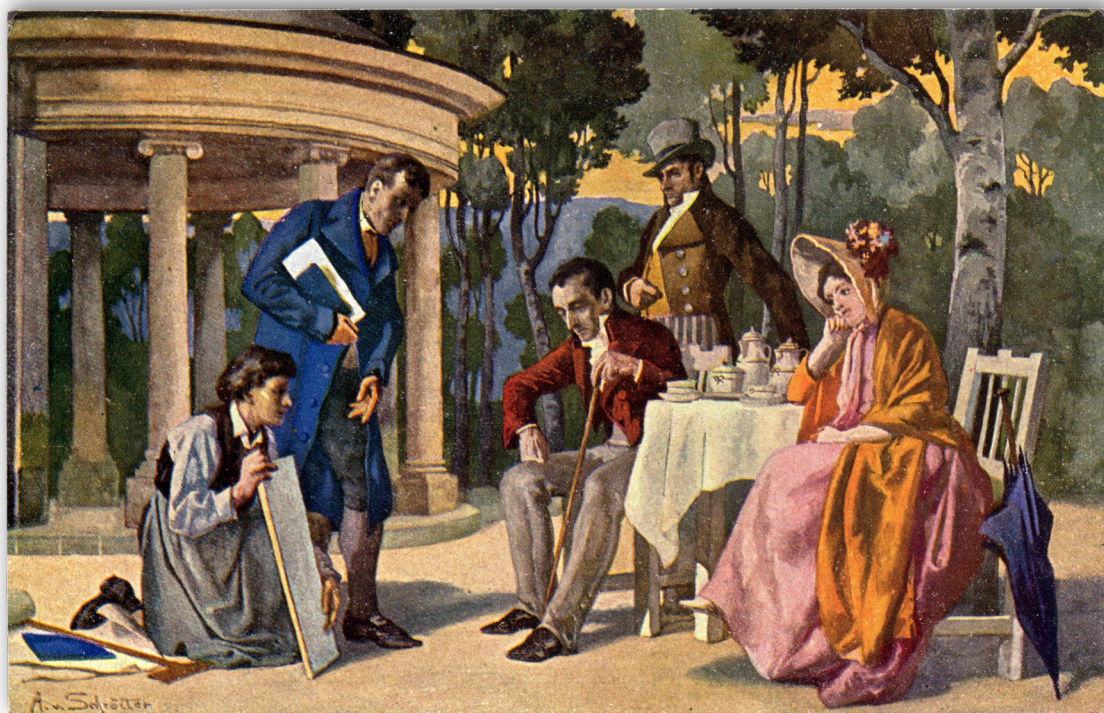
⁹² Izrezki iz časopisov, šk. 1, SI_ZAC_1150, Osebni fond Mulli Franc, ZAC.

⁹³ Ferdinandova vdova Marija Ana, rojena baronica Gall von Gallenstein (1752–1839), je leta 1823 v zdravilišču bivala štiri tedne, sedem dni pa sta tam preživela tudi njen najstarejši sin Ignac Marija III. grof Attems (1774–1861) in njegova soproga Alojzija, rojena grofica Inzaghi (1793–1879). Leta 1825 je grofica vdova v zdravilišču bivala od 19. 6. do 14. 7., sin pa se ji je pridružil med 21. in 26. 6. Gl. Cvfear, *Knjiga gostov*, 32, 34, 56.

9. Alfred von Schrötter: Ferdinand grof Attems si ogleduje načrte zdravilišča, 1915, zasebna last (© zasebni arhiv)

10. Ferdinand grof Attems si ogleduje načrte zdravilišča, 1915, razglednica, Knjižnica Rogaška Slatina (© Knjižnica Rogaška Slatina)

Schrötterju so bili v graških javnih in zasebnih zbirkah dostopni portreti Ferdinanda Attemsa in njegove soproge Marije Ane,⁹⁴ vendar se zdi, da je grofico Attems naslikal po domišljiji,⁹⁵ grofa Ferdinanda pa s portretnimi potezami njegovega sina Ignaca Marije III., ki si je kot deželni glavar (1820–1852) prav tako prizadeval za razvoj Rogaške Slatine.⁹⁶ Asketski ovalni obraz Ignaca Marije z izrazitim nosom bi Schrötter lahko povzel po Kriehuberjevi litografiji iz leta 1843 (sl. 11). Oblačila zakoncev Attems je Schrötter naslikal na podlagi bidermajerskih portretov, pri čemer preseneti kričeča barvna kombinacija grofovega rdečega redingota, rožnatega telovnika in zeleno-rumenih hlač. Z vpadljivimi rožnatimi in zeleno-rumenimi toni so naslikani tudi grofičina obleka, šal in klobuk ter vzorci porcelanskega servisa. S podobo graškega lekarnarja Josepha Aloysa Süßa, čigar zasluge so bile stalnica v literaturi o Rogaški Slatini,⁹⁷ je Schrötter verjetno želel upodobiti uglednega meščana iz bidermajerskega obdobja. Naslikal ga je z zalizci, črtastimi hlačami, telovnikom s cvetličnim vzorcem, rjavim redingotom ter sivim cilindrom s črnim trakom in zavihanimi kraji, pri čemer se zdi, da je držo in oblačila delno naslikal po akvarelu Karla Mayra, ki je leta 1876 naslikal nošo moškega in ženske z območja Slovenskih Konjic in Slovenske Bistrice.⁹⁸

V nasprotju s stalnimi navedbami lekarnarja Süßa je bilo ime arhitekta, ki je v dvajsetih letih 19. stoletja načrtoval stavbe »stanovske Rogaške Slatine«, v literaturi pozabljeno, na kar je verjetno vplivalo dejstvo, da so že sredi 19. stoletja podrli večino njegovih stavb, ostal je samo klasicistični paviljon Tempelj s štirimi slopi in 12 jonskimi stebri.⁹⁹ Medtem ko je Ivan Goršič napisal, da je Tempelj in druge neoklasicistične stavbe zgradil arhitekt Pertsch iz Trsta oziroma Matija Pertsch,¹⁰⁰ je Režek navedel, da so to dela Nikolausa/Nicolòja Pertscha,¹⁰¹ kar je v zadnjem času s pridržkom

11. Johann Kriehuber: Ignac Marija grof Attems, litografija, 1843 (Wikimedia Commons)

⁹⁴ Heinrich grof Attems je še leta 1959 v dvorcu Gösting posedoval družinsko portretno galerijo s 40 portreti prednikov od leta 1650; gl. *Erzherzog Johann Gedächtnisausstellung*, 123.

⁹⁵ Za portrete Marije Ane gl. Bučić, "Nekaj portretnih miniatür," 136; Vrišer, "Iz zbirk Pokrajinskega muzeja," 136, 141.

⁹⁶ Ilwof, *Die Grafen*, 162, 165; Schlossar, "Erinnerungsblätter," 377.

⁹⁷ Gl. npr. Macher, *Physikalisch-medicinische Beschreibung*, 16; Burghardt, *Vademecum*, 37; Schüler, *Der Curort*, 43.

⁹⁸ Akvarel hrani graški etnografski muzej; gl. Mautner in Geramb, *Steirisches Trachtenbuch*, 256.

⁹⁹ O dejstvu, da se v literaturi o Rogaški Slatini do prve svetovne vojne imena arhitektov ne pojavljajo, gl. Kene, *Zdravilišče*, 105–07.

¹⁰⁰ Goršič, *Zdravilišče*, 18, 61.

¹⁰¹ Režek, *Iz prošlosti vrela*, 58; Režek, *Rogaška Slatina*, 48.

prevzel tudi Igor Sapač.¹⁰² Glede na biografske podatke (Nicolò je bil rojen leta 1807) ni dvoma, da je Tempelj, prvi Zdraviliški dom in stanovanjsko stavbo načrtoval Nicolòjev slavnejši oče, nemški neoklasicistični arhitekt Matthäus (Matteo) Pertsch (1769–1834), ki je večino kariere deloval v Trstu.¹⁰³ Med letoma 1807 in 1817 je Matteo Pertsch deloval kot deželni gradbeni mojster in kamnosek v Gradcu, drugod na Štajerskem in Koroškem ter od okrog leta 1812 pripravljajl načrte za zdraviliške stavbe v Rogaški Slatini; osnutek za Tempelj naj bi nastal že leta 1815.¹⁰⁴ Naročnik in slikar najbrž nista bila seznanjena z ugledom arhitekta in njegovo portretno litografijo po risbi Ernesta Pertscha,¹⁰⁵ sicer bi Alfred von Schrötter cenjenega deželnega stavbnega mojstra upodobil v imenitnejših meščanskih oblačilih in ne v ponošenem vijoličastem delovnem plašču.

Obisk nadvojvode Janeza

O tretji Schrötterjevi sliki je anonimni pisec članka v *Tagespost* napisal, da je slikar upodobil pozdrav cesarskega princa, mladega nadvojvode Janeza, ki je leta 1836 prišel v Rogaško Slatino (sl. 12).¹⁰⁶ Naročnik Franz Mulli je avgusta 1915 sliko navedel z naslovom *Prihod nadvojvode Janeza v Rogaško Slatino leta 1836*,¹⁰⁷ na razglednici (sl. 13) je napis *Nadvojvoda Janez Avstrijski pride leta 1836 kot zdraviliški gost v Rogaško Slatino*.¹⁰⁸

Obisk nadvojvode Janeza leta 1836 v knjigi zdraviliških gostov ni zabeležen.¹⁰⁹ Mulli je želel z izborom motiva poudariti nadvojvodove zasluge za popularizacijo zdravilišča, z letnico 1836 pa verjetno opozoriti na nadaljnjo fazo njegovega razcveta. Tega leta se je upokojil ravnatelj Johann Fröhlich, vodenje pa je prevzel zdravnik Josef Sock.¹¹⁰ Mulli bi se bil lahko oprl na monografijo zdravnika Josefa Burghardta, ki je leto 1836 navedel kot prelomno leto za razcvet zdravilišča.¹¹¹

¹⁰² Igor Sapač je zapisal, da so zdraviliške stavbe menda nastale po načrtih Nicolòja Pertscha, sina slavnejšega Mattea; gl. Sapač, "Zdravilišča," 192.

¹⁰³ O Matteu Pertschu gl. Bensch, "Nuove ricerche," 89–101; Zanni, "Tre protagonisti," 63–65.

¹⁰⁴ Bensch, "Nuove ricerche," 89–101.

¹⁰⁵ Gl. PORT_00029428_01, Porträtsammlung, Österreichische Nationalbibliothek.

¹⁰⁶ "Die Schrötterschen Wandbilder."

¹⁰⁷ Dopis Franza Mullija štajerskemu deželnemu odboru, 31. 8. 1915, šk. 121A, SI_ZAC_0907, ZRS, ZAC: *Ankunft des Erzherzog Johann in Sauerbrunn, 1836*.

¹⁰⁸ Povzeto po razglednici, natisnjeni leta 1915 v Deutsche-Druckerei Graz: *Erzherzog Johann von Österreich trifft im Jahre 1836 als Kurgast in Rohitsch-Sauerbrunn ein*.

¹⁰⁹ K prvemu tritedenskemu obisku leta 1810 (20. 6.–17. 7.) je nadvojvodo verjetno spodbudil deželni glavar Ferdinand grof Attems. Nadvojvoda je tedaj bival v Rogaški Slatini v spremstvu slikarja Karla Russa. Nekaj tednov je v zdravilišču preživel tudi v letih 1811 (17. 6.–2. 7.) in 1812 (2. 7.–23. 7.), naslednjič pa je prišel šele 21. 8. 1847, ko je spremljal obisk cesarja Ferdinanda in njegove soproge Marije Ane. Gl. Cvelfar, *Knjiga gostov*, 406; Schlossar, "Erinnerungsblätter," 378; Režek, *Iz prošlosti vrela*, 59–60; Režek, *Rogaška Slatina*, 34.

¹¹⁰ Režek, *Rogaška Slatina*, 24.

¹¹¹ Burghardt, *Vademecum*, 21–22: »Wenn auch in den ersten zwei Decennien viel für Vergrößerung und Verschönerung geschehen ist, so war es doch erst der Epoche nach dem Jahre 1836 aufbehalten, den Curort, wie er sich jetzt dem Auge des Besuchers präsentiert, zu einer höheren Entwicklung und Pracht zu bringen. Die Aufführung der gegenwärtig schönsten Gebäude des grossen Cursaal-, Balcon-, Füll- und Badehauses etc. gehören alle dieser Epoche an.« Nasprotno je menil sin upokojenega ravnatelja Ernst Hilarius Fröhlich, ki je Socku očital slabo vodenje zdravilišča, verjetno tudi zaradi dejstva, ker si je sam zaman prizadeval za mesto zdraviliškega ravnatelja; gl. Režek, "Rogaška Slatina," 175–76. S Fröhlichem, ki je menil, da se je Josef Sock preveč posvetil turizmu in premalo zdravljenju, sta se leta 1875 strinjala tudi Peters in Clar, ki sta priljubljenost zdravilišča za oddih pripisovala

12. Alfred von Schrötter: Obisk nadvojvode Janeza v Rogški Slatini, 1915, zasebna last (© zasebni arhiv)

13. Obisk nadvojvode Janeza v Rogški Slatini, 1915, razglednica, Knjižnica Rogška Slatina (© Knjižnica Rogška Slatina)

Schrötter je nadvojvodove obrazne poteze prilagodil portretom iz tridesetih let 19. stoletja, ko nadvojvoda ni več imel zalizcev, vendar ni upošteval, da si je tedaj že povsem razredčene lase česal na obraz.¹¹² Klobuk z okrasom iz gamsovega čopa in petelinjega perja,¹¹³ sivo štajersko suknjo z zelenim ovratnikom, rjave dokolenske hlače, sive nogavice in črne visoke čevlje je Schrötter verjetno povzel po bakrorezu, ki ga je leta 1818 izdelal Blasius Höfel po sliki Johanna Petra Kraffta.¹¹⁴ Naročniku in slikarju je bilo nedvomno znano, da je Krafftova slika nadvojvode kot lovca na gamse iz leta 1816 postala ikona štajerskega zavedanja o lastni identiteti, nadvojvodova siva suknja pa simbol njegove bližine prebivalstvu.¹¹⁵ Starejša in mlajša moška, ki so oblečeni v meščanska oblačila in pozdravljajo nadvojvodo, niso identificirani. Adolf Režek je domneval, da se z nadvojvodom rokuje prvi zdravnik in do septembra 1836 ravnatelj zdravilišča Johann Fröhlich ali njegov naslednik Josef Sock.¹¹⁶ Eden od mlajših moških bi lahko bil zdravnik Ernst Hilarius Frölich. Na desni je Schrötter realistično upodobil Staro direkcijo, v kateri je bilo stanovanje zdravnika, ravnatelja zdravilišča, in v kateri je nadvojvoda bival v letih 1810–1812.¹¹⁷ Na levi polovici slike je Schrötter naslikal poštno kočijo in zdraviliški park. Poglobil se je v avtentično rdečo volneno suknjo cesarsko-kraljevih postiljonov iz sredine 19. stoletja s krojem v obliki fraka, črnim stoječim ovratnikom, srebrnimi našitki in srebrnimi gumbi. Času nadvojvodovega prihoda v Rogaško Slatino primerno je dodal trirogeljniku podoben klobuk s perjanico v cesarskih barvah in realistično upodobljen poštni rog s cofoma. Plemenita konja z elegantno pristriženo grivo in repom, ki sta vprežena v odprto kalešo, spominjata na konje, ki so bili v Schrötterjevem času vpreženi v kočije cesarja Franca Jožefa.¹¹⁸ Prijazni kratkodlaki jazbecar gledalca verjetno opominja na nadvojvodovo zvestobo zdravilišču, v konfrontaciji z volčjim psom grofa Zrinjskega na nasprotni steni pa se zdi, da je želel Schrötter s psoma ponazoriti tudi kontrast med divjostjo kraja ob odkritju vrelca in civiliziranostjo in kultiviranostjo »stanovske Rogaške Slatine«.

podnebnju, lepi okolici in slikovitim romarskim procesijam »južnoslovanskega« prebivalstva, ki je skozi Rogaško Slatino romalo k številnim Marijinim cerkvam. Po njunem mnenju je bilo zdravilišče odlično opremljeno s pravo mero modernega udobja, da ni izgubilo patriarhalnega značaja; zasnovano pa je bilo nadvse ljubko, čeprav so imele novejšje stavbe, torej tiste iz Sockovega obdobja (1836–1868), značaj palač. Gl. Peters in Clar, "Mineralquellen und Curorte," 427–28; prim. Sapač, "Zdravilišča," 192–93.

¹¹² Za slikane in grafične nadvojvodove portrete, ki so jih ustvarili Joseph Kriehuber (1833), Joseph Sürch (1836) ali N. Stadler (1840), gl. Fink in Pock, "Werkverzeichnis," kat. št. 30–34, 40, 44; za pričesko, ki je prikrivala izgubo las, Skreiner, "Zur Ausstellung."

¹¹³ O »klobuku nadvojvode Janeza« gl. Mautner in Geramb, *Steirisches Trachtenbuch*, 121, 350.

¹¹⁴ Fink in Pock, "Werkverzeichnis," kat. št. 14.

¹¹⁵ O sliki gl. Danzer, "Erzherzog Johann," 136–38.

¹¹⁶ Režek, *Rogaška Slatina*, 234.

¹¹⁷ Do vhoda Stare direkcije je vodilo pet stopnic, edino okno levo od vhoda pa je bilo opremljeno s polkni; gl. npr. Režek, *Rogaška Slatina*, 152.

¹¹⁸ Gl. npr. Lippayevo sliko iz leta 1891 z naslovom *Kaiser Franz Joseph und König Alexander von Serbien in Ischl* v Vocelka in Mutschlechner, *Franz Joseph*, 116, kat. št. WB 8.1.

Obisk cesarja Franca Jožefa I.

Četrto Schrötterjevo sliko je Franz Mulli avgusta 1915 naslovil *Obisk cesarja Franca Jožefa I. leta 1883*.¹¹⁹ Več o tem je navedel anonimni pisec članka v *Tagespost*, ki je napisal, da cesarja na sliki spremljajo deželni odbornik vitez von Wannisch, deželni upravitelj baron Kübeck, deželni odbornik grof Kottulinsky in zdraviliški zdravnik dr. Hoisel; skupini so se pridružili tudi zdraviliški gostje in okoliški prebivalci, da bi pozdravili cesarja (sl. 14).¹²⁰ Cesar je v Rogaško Slatino prišel pozno popoldne 10. julija 1883 med obiskom Štajerske in Kranjske v počastitev 600-letnice habsburške vladavine (sl. 15).¹²¹ V praznično okrašenem kraju sta ga nagovorila namestnik deželnega glavarja dr. Alexander Wannisch in župan Johann Ogrisegg, cvetje pa sta mu predali hči nekdanjega vojnega ministra, sedemletna Ida baronica John, in neka učenka.¹²² Naslednjega jutra se je cesar najprej odpravil proti vrelcu Tempelj, kjer mu je mlada baronica Gudenus postregla s kozarcem mineralne vode, nato si je ogledal polnilnico in se sprehodil na Tržaški hrib, kjer mu je dr. Hoisel pripovedoval o bližnji okolici, profesor Rumpf pa o mineralnih vodah.¹²³ Na Schrötterjevi sliki je upodobljen jutranji sprehod cesarja od polnilnice mineralne vode proti Tržaškemu hribu, med spremljevalci pa izstopa deželni upravitelj Guido baron Kübeck von Kübau, saj časniki o njegovi prisotnosti v Rogaški Slatini niso poročali.¹²⁴

Slikar je upodobil 12 oseb v senci bujnih kostanjev zdraviliške promenade, le na desni se odpre pogled na urejene gredice, vodomet in pročelje Zdraviliškega doma. Skrajno desno je portretno naslikan zdravnik Josef Hoisel, ki je v zdravilišču deloval v letih 1872–1917,¹²⁵ v fraku in s cilindrom v rokah. Ob njem vzravnano in višji od drugih stopa cesar Franc Jožef v službeni uniformi avstrijskega feldmaršala. Schrötter je obrazne poteze prilagodil starosti cesarja, ki je imel ob obisku 53 let, medtem ko povsem osiveli lasje in brada ustrezajo starostnim portretom cesarja v času nastanka slike.¹²⁶ Cesar s patetično slovesnim pogledom gleda mimo vodnika Hoisla.¹²⁷ Za upodobitve treh cesarjevih spremljevalcev je Schrötter njihove portrete poiskal verjetno v graških zbirkah. Poslanca

¹¹⁹ Dopis Franza Mullija štajerskemu deželnemu odboru, 31. 8. 1915, šk. 121A, SI_ZAC_0907, ZRS, ZAC: *Der Besuch des Kaisers Franz Josef I. im J. 1883*. Enako sporoča napis na razglednici, ki je bila leta 1915 natisnjena v Deutsche-Druckerei Graz: *Se. Majestät Kaiser Franz Josef besucht den Kurort im Jahre 1883*.

¹²⁰ "Die Schrötterschen Wandbilder."

¹²¹ O obisku leta 1883 gl. Holz, "Potovanja," 104–10; o obisku Rogaške Slatine zlasti Cvelfar, "Na Slatini," 35–36.

¹²² "Der Kaiser im Unterlande," 4. Za identiteto hčerke pokojnega barona Johna gl. Schiviz von Schivizhoffen, *Der Adel*, 456. K slavnostni večerji v dvorani Zdraviliškega doma so bili povabljeni Alfred knez Windischgrätz, grof Kottulinsky, dr. Wannisch, grof Khevenhüller, Emil grof Palffy, baron Schwarz-Senborn, zdraviliški ravnatelj Geutebrück in zdravnika Hoisel in Glax, okrajni sodnik Walter, profesor Rumpf, župan Ogrisegg, nadžupnik Fröhlich in dekan Zentzich (Centrih). Gl. "Der Kaiser im Unterlande."

¹²³ "Der Kaiser im Unterlande," 4. S cesarskim sklepom 9. 9. 1883 so bili odlikovani številni zaslužni pripravljavci cesarskega obiska na Štajerskem in Kranjskem; od omenjenih med sprejemom v Rogaški Slatini je deželni odbornik Adalbert grof Kottulinsky prejel red železne krone tretjega razreda, zdraviliški ravnatelj Ernst Geutebrück naziv cesarskega svetnika, rogaški dekan Anton Centrih zlati križ za zasluge s krono, župan Johann Ogrisegg pa srebrni križ za zasluge s krono. Gl. "Auszeichnungen;" "Auszeichnungen (Schluß)."

¹²⁴ "Der Kaiser im Unterlande," 4.

¹²⁵ Adolf Režek je zapisal, da bi bil za razkazovanje zdravilišča cesarju primernejši tedanji ravnatelj Ernst Geutebrück, ki pa med ljudmi ni bil priljubljen, zato je Schrötter naslikal zdravnika Hoisla; gl. Režek, *Rogaška Slatina*, 24, 239.

¹²⁶ Za cesarjeve portrete gl. Telesko, *Geschichtsraum*, 205–53; Simonišek, "O nekaterih portretih."

¹²⁷ O okamenelem pogledu cesarja, ki s patetično slovesnim pogledom zre navzdol na podložnike, gl. Lindinger, "Der Stellvertreter," 116.

14. Alfred von Schrötter: Obisk cesarja Franca Jožefa I. v Rogaški Slatini, 1915, zasebna last (© zasebni arhiv)

15. Obisk cesarja Franca Jožefa I. v Rogaški Slatini, 1915, razglednica, Knjižnica Rogaška Slatina (© Knjižnica Rogaška Slatina)

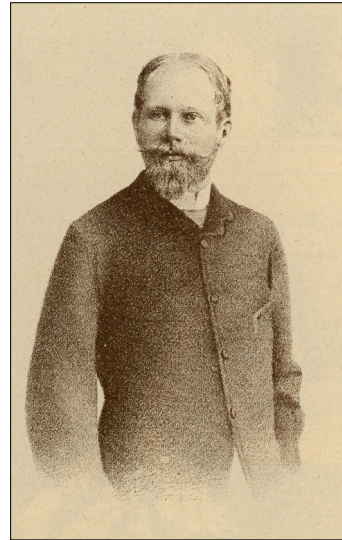

16. Adolf Dauthage:
Alexander Wannisch, litografija,
okrog 1880. Steiermärkisches
Landesarhiv, Gradec
(© Steiermärkisches Landesarhiv)

17. Guido baron Kübeck
von Kübau, Steiermärkisches
Landesarhiv, Gradec
(© Steiermärkisches Landesarhiv)

18. Adalbert graf Kottulinsky,
Steiermärkisches Landesarhiv,
Gradec (© Steiermärkisches
Landesarhiv)

deželnega parlamenta Alexandra Wannischa (1821–?) je naslikal v uniformi in s portretnimi potezami, ki bi jih lahko povzel po portretni litografiji Adolfa Dauthageja iz serije *Das Parlament* iz okrog leta 1880 (sl. 16).¹²⁸ Deželnega upravitelja Guida barona Kübecka von Kübau (1829–1907) je najverjetneje upodobil po fotografiji graškega fotografa Leopolda Budeja (sl. 17).¹²⁹ Slabo viden in komaj prepoznaven je deželni odbornik Adalbert graf Kottulinsky (1847–1904; sl. 18), čeprav bi ga Schrötter kot umetnostnega mecena in podpornika Društva likovnih umetnikov Štajerske (Verein bildender Künstler Steiermarks) lahko osebno poznal.¹³⁰

K cesarjevemu spremstvu sodi tudi neidentificiran moški v uniformi ob skrajnem levem robu slike. Pred spremljevalce je Schrötter umestil ugledno družino zdraviliških gostov in vaščanko z otrokoma v štajerski noši. S pripadniki različnih družbenih stanov in starosti, ki se klanjajo cesarju, dobi skupinski portret v Rogaški Slatini sakralno konotacijo, zlasti ob primerjavi s tri leta starejšo Schrötterjevo sliko Najsvetejšega Odrešenika, ki ga častijo delavec, deček, dama, starec in mati z otrokom, za veliki oltar v cerkvi deželne bolnišnice v Gradcu (sl. 19).¹³¹ Bolnišnični župnik Matthäus Winter ni bil zadovoljen s sliko, saj se mu je zdela »preveč človeška«, Schrötterju pa je kot

¹²⁸ Litografijo hrani tudi Österreichische Nationalbibliothek (PORT_00070513_01, Porträtsammlung).

¹²⁹ Pred nastankom slik za Rogaško Slatino so bili v časopisju objavljeni številni portreti barona Kübecka, npr. na naslovnici *Wiener Weltausstellungs-Zeitung*, 20. 4. 1872, in v Kersek, "Landespräsidenten." Litografijo iz serije *Das Parlament* je leta 1881 izdelal Franz Würbel; gl. PORT_00069686_01, Porträtsammlung, Österreichische Nationalbibliothek.

¹³⁰ O društvu in njegovem odnosu do Štajerskega umetnostnega društva, katerega član je bil Schrötter, gl. Tropper, "Das kreative Milieu," 89–93; Danzer, "Aufbruch," 42–43. Ob tem je ustanova *Adalbert Graf Kottulinskysche Stiftung für steirische Künstler*, ki jo je leta 1908 ustanovila grofova vdova Dora, z odkupi del podpirala člane društva. Gl. Suida, *Die Landesbildergalerie*, VII.

¹³¹ O sliki gl. Weiss, *Im Zeichen*, 289.

19. Alfred von Schrötter:
Najsvetejši Odrašenik,
1912, veliki oltar cerkve
v deželni bolnišnici
v Gradcu
(foto: Polona Vidmar)

model za Kristusa poziral prijatelj, zobozdravnik August Holter, za damo pa Schrötterjeva svakinja.¹³²

Medtem ko so bile Schrötterjeve slike primerna dekoracija za ranjene in bolne vojake, ki so bili med prvo svetovno vojno nastanjeni v dvorani Zdraviliškega doma,¹³³ je bila po prevratu njihova ikonografija za novi režim moteča in so jih odstranili.¹³⁴ Čeprav je še v zdraviliških publikacijah iz druge polovice dvajsetih let 20. stoletja reproducirana fotografija dvorane brez slik,¹³⁵ so tri slike z Zrinjskim, Attemsom in nadvojvodo Janezom ponovno namestili v dvorano najpozneje leta 1925, ko so *Obisk cesarja Franca Jožefa I.* poslali v atelje Ivana Vavpotiča v Ljubljano, da je na hrbtno stran naslikal za mlado kraljevino primernejši motiv.¹³⁶

Obisk kralja Aleksandra

Zdraviliška uprava z ravnateljem Francem Šterom je naročilo za novo sliko s kraljevim obiskom predala uveljavljenemu slikarju Ivanu Vavpotiču, ki je leta 1925 že slovel kot odličen portretist, saj je »portretiral /.../ dolgo vrsto javnih mož iz političnega, gospodarskega in kulturnega življenja« in leta 1923 na beograjskem dvoru tudi kralja Aleksandra in kraljico Marijo.¹³⁷ 1. avgusta 1925 je Ivan Vavpotič v Ljubljani napisal potrdilo za prejem honorarja v znesku 26.000 dinarjev za tri

¹³² Weiss, *Im Zeichen*, 289–90.

¹³³ Gl. npr. slika 47 v Vardjan, *Rogaška Slatina*, 41.

¹³⁴ Mlacović, "Ikonografija," 60.

¹³⁵ Gl. npr. Novak, *Jovo Omišanin*, 11.

¹³⁶ O Vavpotičevi sliki na hrbtni strani Schrötterjevega obiska cesarja Franca Jožefa gl. Režek, *Rogaška Slatina*, 239; Mlacović, "Ikonografija," 60.

¹³⁷ Šijanec, *Ivan Vavpotič*, 28–29. O Vavpotičevem portretnem slikarstvu gl. tudi Bučan in Dajčman, *Ivan Vavpotič*.

20. Severna stena dvorane Zdraviliškega doma, Rogaska Slatina, pred 1941, Zgodovinski arhiv Celje
(© Zgodovinski arhiv Celje, foto: Josip Pelikan)

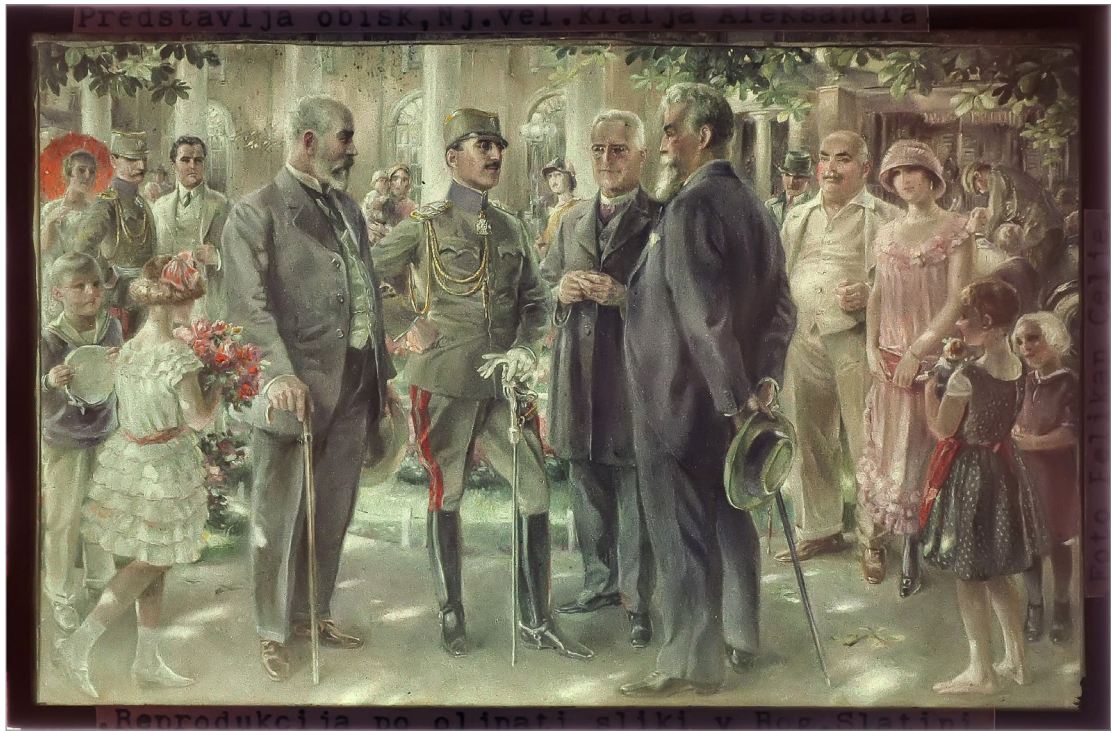
naročene in izvedene reprezentančne slike: *Vel. kralj v družbi znamenitih letoviščarskih gostov za veliko dvorano*. Olje – format 190 x 280 cm. Cena 20.000 Din in 2 ovala predstavljajoča *Vel. kralja in kraljico v nar. velikosti* (dokolenske slike, olje, format 120 x 100 cm). Skupna cena obeh ovalov 6000 Din.¹³⁸ Slikar je obrazložil, da znesek obsega materialne stroške, izplačilo modelov in transport v vrednosti 8000 dinarjev, medtem ko je preostalo njegov honorar in zaslužek za skoraj šestmesečno nepretrgano delo.¹³⁹

Ob visokem izplačilu je malo verjetno, da je Vavpotič obisk kralja Aleksandra naslikal na hrbtno stran obiska cesarja Franca Jožefa zaradi varčevanja s platnom. Verjetno so bili v zdravilišču prepričani, da cesarja nikoli več ne bodo postavili na ogled gostom, kar se je ob spremembah režimov kmalu pokazalo za zmotno. Vavpotičev *Obisk kralja Aleksandra v Rogški Slatini* (sl. 20) je bil v dvorani na ogled do leta 1941, ko so sliko obrnili na cesarjevo stran, po koncu vojne pa so jo odstranili iz dvorane in jo ponovno namestili šele v poznih osemdesetih letih 20. stoletja, ko se je zdraviliška uprava odločila za Schrötterjevega Franca Jožefa.¹⁴⁰ Vavpotičevo »skoraj šestmesečno nepretrgano delo« je posledično mogoče presojati samo po fotografijah, saj tudi nahajališče obeh v potrdilu navedenih ovalnih portretov ni znano.

¹³⁸ Dopis Ivana Vavpotiča zdraviliški upravi, 1. 8. 1925, šk. 129 (1925), SI_ZAC_0907, ZRS, ZAC.

¹³⁹ Dopis Ivana Vavpotiča zdraviliški upravi, 1. 8. 1925, šk. 129 (1925), SI_ZAC_0907, ZRS, ZAC.

¹⁴⁰ Mlacović, "Ikonografija," 60; Kene, *Zdravilišče*, 34.

21. Ivan Vavpotič: Obisk kralja Aleksandra v Rogaški Slatini, 1925, Domoznanska zbirka, Ljudski muzej Rogaške Slatine (© zasebni arhiv)

Kralj Aleksander I. je kot srbski prestolonaslednik v Rogaški Slatini leta 1909 bival tri tedne, ko se je z imenom *comte d'Avala* nastanil v tedaj novozgrajenem hotelu Erzherzog Johann, kot kralj pa zdravilišča, ki ga je imenoval »biser naše kraljevine«, ni več obiskal.¹⁴¹

Vavpotič je novega vladarja nedvomno po dogovoru z naročnikom predstavil kot osrednjo figuro v pogovoru s predstavniki slatinskega panslovanskega krožka iz časa Aleksandrovega obiska v Rogaški Slatini, slovenskim pisateljem Ivanom Tavčarjem, hrvaškim duhovnikom, arheologom in politikom donom Franetom Bulićem ter srbskim politikom in pisateljem Stojanom Protićem (sl. 21).¹⁴² Protić, ki ga je Aleksander med regentstvom decembra 1918 imenoval za predsednika prve vlade Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, je edini upodobljen na kraljevi desni. Alojzij Merhar je leta 1936 sliko opredelil kot »poklonitev kralju Aleksandru po treh zastopnikih treh zedinjenih narodov«.¹⁴³ Z izborom novega vladarja in njegovih treh sogovornikov za sliko v zdraviliški dvorani je zdraviliška uprava nagovarjala elitne goste iz nove države; ob tem je bila Rogaška Slatina že od vzpona ilirizma tradicionalno počitniško srečevališče elit južnoslovanskih narodov in je položaj vodilnega zdravilišča ohranila tudi po prevratu in prehodu v državno last Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev.¹⁴⁴ O tem priča tudi zapis Iva Šorlija iz leta 1922: »Slatina je danes ne samo

¹⁴¹ Dimnik, *Kralj Aleksander*, 129–131; Mlacović, "Ikonografija," 60; Vardjan, *Rogaška Slatina*, 105; Kene, *Zdravilišče*, 34; Špelec, "Zaboga," 67–69.

¹⁴² Mlacović, "Ikonografija," 60; Vardjan, *Rogaška Slatina*, 105.

¹⁴³ Merhar, *Rogaška Slatina*, 58.

¹⁴⁴ Prim. Mlacović, "Tretji zdraviliški dom," 47–52.

zbirališče elegantnega sveta od zapada in severa, ampak predvsem nekako reprezentacijsko zdravilišče – letovišče vsega jugoslovanstva: vse, kar je izmed naših bratov Srbov in Hrvatov odličnega, se zbere čez poletje na Slatini.«¹⁴⁵

Vavpotič, ki je imel v ateljeju v Ljubljani ves čas pred seboj tudi Schrötterjevo sliko cesarjevega obiska, je kralja Aleksandra umestil na isto mesto v zdraviliški park pod kostanjeva drevesa in pred Zdraviliški dom. Kralj je v središču portretno naslikanih figur in uglednih gostov, deklici s cvetjem v ospredju ponazarjata meščanstvo in kmetstvo, pri čemer je druga kakor pri Schrötterju upodobljena v pikčasti obleki in s predpasnikom, le da je bosa. Vendar se Vavpotičev obisk vladarja bistveno razlikuje od Schrötterjevega, saj ga je naslikal realistično, brez poenostavitve in namerne ploskovitosti, namesto enakomerne osvetlitve pa je izbral nemirno bleščanje, ki preseva skozi kostanjevo listje. Vavpotič se je pri portretih naslonil na fotografije, nekatere upodobljenca pa je portretiral že pred nastankom slike: kralja Aleksandra leta 1923 v Beogradu,¹⁴⁶ Ivana Tavčarja pa nekajkrat v pisateljevih poznih letih.¹⁴⁷ Okrog leta 1920 je Vavpotič portretiral tudi Ljubljancina Jeana Schreya, ustanovitelja parnih pekarn in zaslužnega pri oskrbi ljubljanskih prebivalcev ob potresu 1895 in med prvo svetovno vojno.¹⁴⁸ Na sliki za dvorano Zdraviliškega doma je Vavpotič Schreya naslikal, ker je do leta 1923 Rogaško Slatino obiskal kar 65-krat.¹⁴⁹ Ob Schreyu stoji meščanska dama v rožnati obleki in klobuku, za oddaljenejšo goste pa se zdi, da ponazarjajo različne stanove, od častnika, podjetnika, delavca, štajerskega kmeta do nepogrešljive matere z otrokom.

Pred naročilom slike za Rogaško Slatino je Vavpotič že imel izkušnje s kombinacijo zgodovinskega prizora in skupinskega portreta, saj je naslikal *Posvetovanje zdravnikov v Leonišču med prvo svetovno vojno*, na katerem so psihološko živahno oživljeni zdravniki in sestre zbrani ob dr. Edvardu Šlajmerju in ranjencu.¹⁵⁰ Oživiljeno fiziognomijo na sliki v Rogaški Slatini pogrešamo, kar je morda posledica slikanja po fotografijah, vendar se zdi, da je na njej Vavpotič portretirance osrednje skupine karakteriziral zlasti z značilnimi gestami. Tudi pozneje se je posvečal sorodnim slikarskim nalogam, saj je v letih 1935–1937 v tehniki tempere na omet v vestibulu nekdanje Trgovske akademije v Ljubljani naslikal monumentalni skupinski portret s 66 upodobljenca, naslovljen *Ustanovitvena seja Trgovske akademije*, in zgodovinski prizor z naslovom *Prihod Argonavtov v Ljubljano*.¹⁵¹ Leta 1938 se je Vavpotič udeležil natečaja banske uprave za motive iz domače zgodovine z osnutkom za zgodovinsko sliko *Prihod mladoporočencev Ulrika II. Celjskega in Katarine Brankovič v Celje leta 1426* in si razdelil četrto mesto.¹⁵² Osnutek je bil študija za stensko poslikavo v celjskem Narodnem domu, ki zaradi pomanjkanja denarja ni bila izvedena.¹⁵³

Ovala z dokolenskima portretoma kralja Aleksandra in kraljice Marije v naravni velikosti¹⁵⁴ so v Rogaški Slatini namestili na južno steno jedilnice v Zdraviliškem domu (sl. 22). Kraljevski par je

¹⁴⁵ Šorli, *Rogaška Slatina*, 7; gl. tudi Mlacović, "Tretji zdraviliški dom," 52.

¹⁴⁶ Šijanec, *Ivan Vavpotič*, 29.

¹⁴⁷ Komelj, "Katalog," 87, kat. št. 47.

¹⁴⁸ Komelj, "Katalog," 86, kat. št. 45.

¹⁴⁹ Mlacović, "Ikonografija," 60.

¹⁵⁰ O sliki gl. Komelj, "Katalog," 86, kat. št. 44.

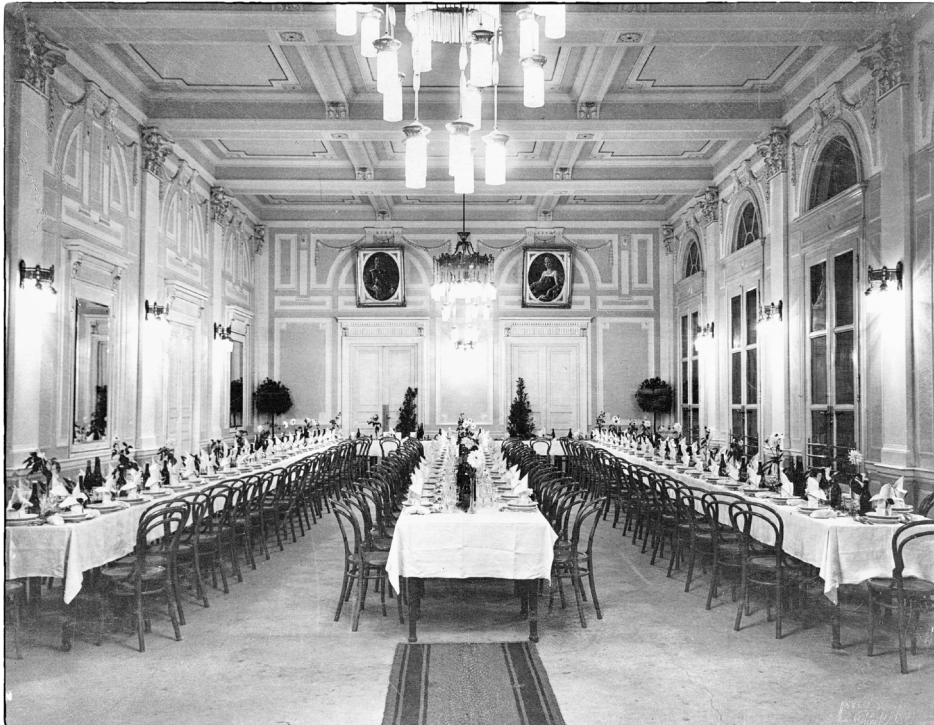
¹⁵¹ O slikah gl. Komelj, "Katalog," 94, kat. št. 90–1; Komelj, "Ivan Vavpotič," 28.

¹⁵² O natečaju gl. Mohor, "Umetnost," 35; o sliki Komelj, "Katalog," 94, kat. št. 89, z datacijo v leto 1935.

¹⁵³ Komelj, "Katalog," 94, kat. št. 89.

¹⁵⁴ Vavpotič ju omenja v potrdilu o prejemu plačila; gl. dopis Ivana Vavpotiča zdraviliški upravi, 1. 8. 1925, šk. 129 (1925), SI_ZAC_0907, ZRS, ZAC.

22. Jedilnica Zdraviliškega doma, Rogaška Slatina, 1938, Zgodovinski arhiv Celje
(© Zgodovinski arhiv Celje, foto: Josip Pelikan)

23. Jedilnica Zdraviliškega doma, Rogaška Slatina, pred 1910, Zgodovinski arhiv Celje
(© Zgodovinski arhiv Celje)

bil upodobljen na prestolu, Aleksander v uniformi in Marija v poletni obleki, z dolgo ogrlico in diademom. Sedanje nahajališče portretov ni znano. Jedilnica je bila že v drugem Zdraviliškem domu prostor namestitve portretov vladarskega para, saj sta vzhodno steno krasila ovalna dokolenska portreta mladega Franca Jožefa in cesarice Elizabete (sl. 23). Cesar je bil upodobljen v ornatu reda zlatega runa in v enaki drži, kakor jo je leta 1850 naslikal Anton Einsle.¹⁵⁵ Signirana in datirana verzija Einslejevega portreta cesarja v ornatu je še danes del opreme sejne dvorane v graški deželni hiši,¹⁵⁶ zato bi lahko domnevali, da je bil portret v Rogaški Slatini kopiran po graški verziji Einslejevega portreta. Vzora za portret cesarice Elizabete na podlagi fotografije ni mogoče identificirati. Oblečena je bila v belo in obrnjena proti cesarju. Tudi nahajališče portretov cesarja in cesarice ni znano, verjetno sta bila uničena v požaru leta 1910.

Trije portreti Habsburžanov iz leta 1908

19. maja 1908 je Franz Mulli prosil Alfreda von Schrötterja za portret nadvojvode Janeza za vestibul novozgrajenega hotela Erzherzog Johann.¹⁵⁷ Z jubilejno razstavo prezaposleni Schrötter¹⁵⁸ je pismo predal vodji grafičnega kabineta deželnega muzeja Joanneum, dr. Franzu Wibiralu, ki je Mulliju 27. maja 1908 odgovoril, da v grafičnem kabinetu ni primernega portreta za dekoracijo vestibula in da v Gradcu ni niti dobrega portreta nadvojvode, po katerem bi lahko naslikali kopijo, tudi ne v zbirki grofa Merana.¹⁵⁹ Zato je Wibiral Mulliju predlagal, da direktor deželnega arhiva, dr. Anton Mell, kot odličen amaterski fotograf fotografira enega od nadvojvodovih portretov in ga da povečati v zeleni format.¹⁶⁰ Povečavo bi »dobro preslikal« eden od članov Schrötterjevega mojstrskega razreda in tako ustvaril dostojen reprezentančni portret.¹⁶¹ Mulli se je s predlogom strinjal; preslikavo 64 cm × 47 cm velike fotografije so zaupali slikarju Johannu Hoferju.¹⁶² Uokvirjeno sliko so obesili na ozek pilaster na levi strani vestibula v hotelu Erzherzog Johann, na nasprotni strani pa so namestili nadvojvodov spominski zapis v enakem okvirju (sl. 24).¹⁶³ Tri leta pozneje so si Hoferjevo sliko v Gradcu izposodili za razstavo o nadvojvodi Janezu ob 100. obletnici ustanovitve Joanneuma.¹⁶⁴ V razstavnem katalogu so Hoferja kot avtorja zamolčali in portret opredelili kot povečano risbo s kredo po Kriehuberjevi

¹⁵⁵ Za portret v Slikarski galeriji Umetnostnozgodovinskega muzeja na Dunaju, inv. št. GG 9121, gl. poglavje "Kaiserbilder," v Vocolka in Mutschlechner, *Franz Joseph*, 144; o portretu tudi Telesko, *Geschichtsraum*, 218.

¹⁵⁶ Gl. Riegler, *Landtag Steiermark*, 156.

¹⁵⁷ Pismo ni ohranjeno; omenjeno je v dopisu Franza Wibirala Franzu Mulliju, 27. 5. 1908, šk. 173, SI_ZAC_0907, ZRS, ZAC.

¹⁵⁸ Alfred von Schrötter je leta 1908 pripravljala jubilejno razstavo z naslovom *Das Stadtbild von Graz: 108. Ausstellung des steiermärkischen Kunstvereins*, ki je bila odprta 5. 12. 1908. O razstavi gl. Vučnik, "Drei geschichtliche Ausstellungen," 109–11.

¹⁵⁹ Dopis Franza Wibirala Franzu Mulliju, 27. 5. 1908, šk. 173, SI_ZAC_0907, ZRS, ZAC.

¹⁶⁰ Dopis Franza Wibirala Franzu Mulliju, 27. 5. 1908, šk. 173, SI_ZAC_0907, ZRS, ZAC.

¹⁶¹ Dopis Franza Wibirala Franzu Mulliju, 27. 5. 1908, šk. 173, SI_ZAC_0907, ZRS, ZAC.

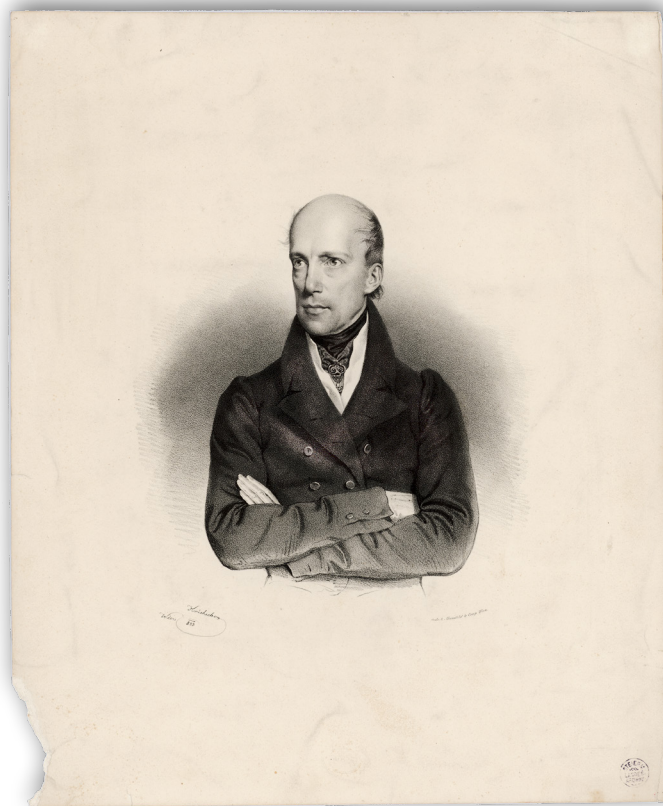
¹⁶² Hofer je fotografijo preslikal junija 1908 za 60 kron; gl. dopis Franza Wibirala Franzu Mulliju, 11. 6. 1908, šk. 173, SI_ZAC_0907, ZRS, ZAC.

¹⁶³ Za spominski zapis gl. Cvelfar, *Knjiga gostov*, 23.

¹⁶⁴ *Erzherzog Johann-Ausstellung*. Za razstavo so si iz Rogaške Slatine izposodili tudi najstarejšo knjigo gostov z nadvojvodovim posvetilom in podpisom. Gl. dopisa Viktorja Geramba Franzu Mulliju, 22. 9., 11. 10. 1911, šk. 113, SI_ZAC_0907, ZRS, ZAC; gl. tudi *Erzherzog Johann-Ausstellung*, 71, št. 407, in 88, št. 550.

24. Vestibul hotela Erzherzog Johann, 1909, Zgodovinski arhiv Celje
(© Zgodovinski arhiv Celje, foto: atelje Stelzer & Runk)

25. Joseph Kriehuber: Nadvojvoda Janez, litografija, 1833, Steiermärkisches Landesarchiv, Gradec
(© Steiermärkisches Landesarchiv)

26. Plakat za razstavo štajerskih obrtnikov, 1908, Steiermärkisches Landesarchiv, Gradec (© Steiermärkisches Landesarchiv)

27. Plakat za razstavo štajerskih obrtnikov, 1908, Steiermärkisches Landesarchiv, Gradec (© Steiermärkisches Landesarchiv)

litografiji iz leta 1833, čeprav so umetnino v prošnji za izposajo opisali kot Hoferjevo zelo dobro risbo po Kriehuberjevi predlogi.¹⁶⁵ V katalogu so reproducirali samo litografijo (sl. 25),¹⁶⁶ ki upodablja nadvojvodo s prekrižanimi rokami in je bila vzor številnim poznejšim portretom.¹⁶⁷

Medtem ko nahajališče Hoferjevega portreta nadvojvode Janeza ni znano, sta v hotelu Sava¹⁶⁸ ohranjena portreta cesarja Franca Jožefa I. in nadvojvode Friderika Marije Alberta (1856–1936). V ohranjeni zdraviliški dokumentaciji ni bilo mogoče najti Mullijeve korespondence o portretih,¹⁶⁹ zato bi lahko domnevali, da nista nastala po naročilu zdraviliškega ravnatelja. Portreta sta signirana in datirana desno spodaj: *Leo (?) Frank Wien 1908*.¹⁷⁰ Slikarjevo ime je slabo berljivo, vendar menim, da bi portreta lahko bila delo Lea Franka (1884–1959), ki je v letih 1907–1911 študiral na dunajski akademiji.¹⁷¹ Njegove povezave z graško umetnostno sceno so dokumentirane šele pozneje, saj je

¹⁶⁵ Dopisa Viktorja Geramba Franzu Mulliju, 22. 9., 11. 10. 1911, šk. 113, SI_ZAC_0907, ZRS, ZAC.

¹⁶⁶ *Erzherzog Johann-Ausstellung*, 7–8.

¹⁶⁷ *Erzherzog Johann-Ausstellung*, 23, št. 15, in 88, št. 550.

¹⁶⁸ Zgrajen leta 1982 po načrtih Boruta Pečenka; gl. Vardjan, *Rogaška Slatina*, 15.

¹⁶⁹ Pregledano je bilo neurejeno spisovno gradivo iz let 1908–1914, hranjeno v šk. 108–121A in 172–178, SI_ZAC_0907, ZRS, ZAC.

¹⁷⁰ Signaturo je mogoče prebrati tudi kot Em. Frank, vendar slikarja s takšnim imenom, ki bi leta 1908 deloval na Dunaju, v leksikalni literaturi ni bilo mogoče najti.

¹⁷¹ Za Lea Franka gl. Jesina, *Die Maler-Familie Frank*.

28. Leo Frank: Portret cesarja Franca Jožefa I., 1908, Rogaška Slatina, zasebna last (© zasebni arhiv)

29. Darilni portret cesarja Franca Jožefa I. v dragocenem okvirju, okrog 1900 (© Landessammlungen Niederösterreich)

v Gradcu prvič razstavljal leta 1914, z bratom dvojčkom Hansom sta bila člana Društva likovnih umetnikov Štajerske, leta 1925 pa je Leo za likovna dela prejel srebrno medaljo mesta Gradec.

Zaradi povezav ravnatelja Mullija z graškimi kulturniki in nenavadnega izbora tešinskega vojvode Friderika Marije Alberta, saj bi ob cesarju prej pričakovali portret prestolonaslednika,¹⁷² bi lahko postavili tezo, da so portreta v Rogaško Slatino poslali po zaključku ene od razstav, ki so jih ob šestdeseti obletnici vladavine Franca Jožefa I. leta 1908 pripravili v Gradcu.¹⁷³ Par portretov je verjetno dopolnjeval razstavo o štajerskih obrtnikih, ki so jo pod vodstvom vodje deželnega muzeja Joanneum Antona Ratha postavili v industrijski hali in priložnostnih stavbah graškega sejmišča. S plakatov za sodobni in historični del razstave je razvidno, da je bil njen pokrovitelj nadvojvoda Friderik Marija Albert (sl. 26–27). Zaradi sedanjega nahajališča sklepamo, da so s portretoma opremili Uradniški dom, ki so ga zgradili leta 1820, večkrat prezidali in porušili leta 1982, da so na njegovem mestu zgradili hotel Sava.¹⁷⁴

¹⁷² Friderik Marija Albert se je med najpomembnejše osebnosti monarhije povzpel šele po imenovanju za feldmaršala in vrhovnega poveljnika avstrijske vojske leta 1915.

¹⁷³ Jubilejne razstave so pripravili Kulturnozgodovinski oddelek Deželnega muzeja Joanneum, Štajerski deželni arhiv, Štajersko umetnostno društvo in Franz Wibiral v Grafičnem kabinetu deželnega muzeja; gl. Vučnik, "Drei geschichtliche Ausstellungen," 102–12.

¹⁷⁴ O gradnji, prezidavah in rušenju Uradniškega doma gl. Burghardt, *Vademecum*, 24; Režek, *Rogaška Slatina*, 66, 94–95; Vardjan, *Rogaška Slatina*, 67.

30. Leo Frank: Portret nadvojvode Friderika Marije Alberta, 1908, Rogaška Slatina, zasebna last (© zasebni arhiv)

uniforma, odlikovanja in ateljsko ozadje z naslanjačem, kaneliranim stebrom in zastorom so natančno posneti po nedatirani fotografiji, ki je nastala v dunajskem fotografskem ateljeju Adèle,¹⁷⁷ obrazne poteze, pričeska, brada in brki ter izraz obraza pa so posodobljeni na podlagi fotografije dvornega fotografa Carla Pietznerja iz leta 1908.¹⁷⁸

Ambiciozne težnje zdraviliške uprave po razkošni arhitekturi in opreми tretjega Zdraviliškega doma v Rogaški Slatini so se odrazile tudi v izboru slikarja za štiri zgodovinske prizore v najimnitnejši dvorani zdravilišča. Alfred von Schrötter ni bil »znamenit« ali »slovit« avstrijski slikar,¹⁷⁹

Cesar Franc Jožef I. je upodobljen v izrezu do kolen in oblečen v gala uniformo avstrijskega feldmaršala z lento in odlikovanji (sl. 28). Portret je naslikan po fotografiji dvornega fotografa Carla Pietznerja, ki je verjetno nastala v jubilejnem letu 1898.¹⁷⁵ Fotografije s cesarjevim podpisom in v dragocenem okvirju so v znak posebne naklonjenosti podarjali osebnostim na visokih položajih (sl. 29).¹⁷⁶ Leo Frank je natančno posnel cesarjeve poteze ter izraz na obrazu, uniformo, predmete in rekvizite v Pietznerjevem ateljeju, dodal pa je lento in posodobil odlikovanja z jubilejno spominsko medaljo za oborožene sile z napisom *Signum memoriae* iz leta 1898. Slikar je posnel samo osrednji del fotografije, zato na sliki manjka obvezni zastor, kar je poskušal popraviti z nejasnim nadaljevanjem rjavega pilistra na levi v enako obarvano nagubano ozadje na desni, kjer je bilo v Pietznerjevem ateljeju krajinsko ozadje.

Nadvojvoda Friderik Marija Albert je upodobljen v izrezu do kolen, v uniformi *feldzeugmeistra* s tremi srebrnimi zvezdami na ovratniku (sl. 30). Leo Frank je nadvojvodo Friderika naslikal s kombiniranjem dveh fotografij. Drža,

¹⁷⁵ Za fotografijo gl. Sign. Pf 19000 E 100, Bildarchiv und Graphiksammlung, Österreichische Nationalbibliothek.

¹⁷⁶ Podpisani portret v dragocenem okvirju iz pozlačene in emajlirane medenine ter stekla je ohranjen v Landes-sammlungen Niederösterreich, sign. LK2022. V zgornjih vogalih sta inicialki FJ, spodaj je habsburško-lotarinški grb. Uokvirjeni portret je signiran s pečatom dunajske manufakture srebra »J. C. Klinkosch, k.u.k. Hof- u. Kammer-Lieferant, Wien.« Ohranjena je tudi originalna usnjena kasetna, podložena s svilo.

¹⁷⁷ Za reprodukcijo gl. "Erzherzog Friedrich von Habsburg-Lothringen, Herzog von Teschen," Flickr, dostop 3. 3. 2022, <https://www.flickr.com/photos/mrsfujita/4153144664/in/album-72157603564644040/>

¹⁷⁸ Za fotografijo gl. Sign. Pg III/2/114, Bildarchiv und Graphiksammlung, Österreichische Nationalbibliothek.

¹⁷⁹ Prim. Režek, *Rogaška Slatina*, 233; Vardjan, *Rogaška Slatina*, 39; Kene, *Zdravilišče*, 33; Mlacović, "Ikonografija," 60.

vendar je kot cenjen profesor in ugleden član kulturnih krogov v deželni prestolnici, ki ga je podpiral štajerski deželni odbor, zagotavljal zaželeno visoko kakovost slikarskih del, kar je s subvencijo potrdilo tudi Ministrstvo za bogočastje in pouk. Ob nastanku so bile slike v Rogaški Slatini ocenjene za vrhunec Schrötterjevega ustvarjanja.¹⁸⁰ Iz podobnih vzgibov po zagotovljeni kakovosti se je tudi leta 1925 zdraviliška uprava odločila za uveljavljenega portretista Ivana Vavpotiča. Kakor je bilo ugotovljeno za tri portrete Habsburžanov, pa se je zdravilišče za opremo manj eminentnih prostorov zadovoljilo tudi z deli še neuveljavljenih slikarjev in z deli v nekonvencionalnih slikarskih tehnikah.¹⁸¹

¹⁸⁰ "Die Schrötterschen Wandbilder."

¹⁸¹ Raziskava za pričujoči prispevek je potekala v okviru raziskovalnega programa *Umetnost na Slovenskem v stičišču kultur* (P6-0061) in temeljnega raziskovalnega projekta *Meščanstvo kot umetnostni naročnik na Kranjskem in Štajerskem v 19. in prvi polovici 20. stoletja* (J6-3136), ki ju iz državnega proračuna financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije.

Literatura

- “Auszeichnungen anlässlich der Kaiserreise,” *Neue Freie Presse: Abendblatt*, 12. 9. 1883, 3–4.
- “Auszeichnungen anlässlich der Kaiserreise (Schluß),” *Neue Freie Presse: Abendblatt*, 13. 9. 1883, 3.
- Bensch, Wolfgang. “Nuove ricerche sull’attività dell’architetto Matteo Pertsch a Trieste.” *Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria*, n. v., 31 (1983): 89–101.
- Bučan, Saša, in Katarina Dajčman. *Ivan Vavpotič: Velikan portreta*. Kamnik: Medobčinski muzej, Galerija Miha Maleš; Novo mesto: Dolenjski muzej, Jakčev dom, 2018.
- Bučić, Vesna. “Nekaj portretnih miniatur družine Attems.” *Zbornik za umetnostno zgodovino*, n. v., 10 (1973): 133–43.
- Burghardt, Josef. *Vademecum von Rohitsch-Sauerbrunn*. Wien, 1868.
- Celedin, Gertrude. “125 Jahre Steiermärkischer Kunstverein Werkbund.” V *125 Jahre Steiermärkischer Kunstverein: Ein Rückblick*, uredile Gertrude Celedin, Johanna Flitsch in Andrea Schrei, 7–19. Graz: Grazer Stadtmuseum, 1990.
- Ciglenečki, Marjeta. “Alois Kasimir (1852–1930).” V *Slovenski biografski almanah XIX. stoletja*, uredila Mateja Ratej, 73–94. Ljubljana: Založba ZRC, 2022.
- Cvelfar, Bojan. *Knjiga gostov Zdravilišča Rogaska Slatina: 1823–1850*. Celje: Zgodovinski arhiv, 2002.
- Cvelfar, Bojan. “Na Slatini je zdaj že vse živo gospode’: Družabno življenje in zdraviliški dom v Rogoški Slatini v 19. stoletju.” V *Zdraviliški dom v Rogoški Slatini*, Aleksander Žižek, Bojan Cvelfar in Dušan Mlacović, 21–39. Celje: Zgodovinski arhiv; Rogaska: Terme, 2003.
- Danzer, Gudrun. “Aufbruch in die Moderne? Paul Schad-Rossa und die Kunst in Graz.” V *Aufbruch in die Moderne? Paul Schad-Rossa und die Kunst in Graz*, uredila Gudrun Danzer in Peter Pakesch, 26–67. Graz: Neue Galerie, Universalmuseum Joanneum, 2014.
- Danzer, Gudrun. “Erzherzog Johann als Gemenjäger.” V *Johann Peter Krafft: Maler eines neuen Österreich*, uredili Agnes Husslein-Arco, Katharina Bechler in Rolf H. Johannsen, 136–38. Wien: Belvedere; Hanau: Historisches Museum Hanau Schloss Philippsruhe, 2016.
- Danzer, Gudrun. “Nachwirkungen in der Zwischenkriegszeit.” V *Aufbruch in die Moderne? Paul Schad-Rossa und die Kunst in Graz*, uredila Gudrun Danzer in Peter Pakesch, 222–63. Graz: Neue Galerie, Universalmuseum Joanneum, 2014.
- Danzer, Gudrun. “Symbolismus und Stilisierung.” V *Aufbruch in die Moderne? Paul Schad-Rossa und die Kunst in Graz*, uredila Gudrun Danzer in Peter Pakesch, 178–221. Graz: Neue Galerie, Universalmuseum Joanneum, 2014.
- Danzer, Gudrun, in Peter Pakesch, ur. *Aufbruch in die Moderne? Paul Schad-Rossa und die Kunst in Graz*. Graz: Neue Galerie, Universalmuseum Joanneum, 2014. Dimnik, Jakob. *Kralj Aleksander I.: Junaškemu borcu za ujedinjenje SHS v našo skupno državo in prvi jugoslovanski kraljici Mariji v spomin*. Ljubljana: Učiteljska tiskarna, 1924.
- Erzherzog Johann-Ausstellung aus Anlaß der unter dem Allerhöchsten Protektorate Seiner Majestät des Kaisers Franz Joseph I. stattfindenden Jahrhundertfeier des Landesmuseums “Joanneum.”* Graz: Joanneum, 1911.
- Erzherzog Johann Gedächtnisausstellung*. Graz: Joanneum, 1959.
- Fink, Gerti, in Hanna Pock. “Werkverzeichnis.” V *Erzherzog Johann im Porträt, 1782–1859: Grafik, Münzen, Medaillen, Fotos*, uredili Gerti Fink in Hanna Pock. Graz: Neue Galerie am Landesmuseum Joanneum, 1982.
- Frank, Ulrike. “Edmund Graf Attems: Landeshauptmann der Steiermark 1893–1918.” Doktorska disertacija, Universität Graz, 1967.
- Fritz-Schafschetzky, Margit. “Der Steiermärkische Kunstverein im Wandel der Zeit.” V *125 Jahre Steiermärkischer Kunstverein: Ein Rückblick*, uredile Gertrude Celedin, Johanna Flitsch in Andrea Schrei, 21–35. Graz: Stadtmuseum, 1990.

- Frölich, Ernst Hilarius. *Reformen für Bad Rohitsch*, Wien, 1861.
- Frölich, Ernst Hilarius. *Die Sauerbrunnen bei Rohitsch: Monographie*. 3. izd. Wien, 1856.
- Goršič, Ivan. *Zdravilišče Rogaška Slatina v besedi in sliki*. Rogaška Slatina: Turistično društvo, 1962.
- Gründel, Johan Benedict. *Roitschocrene, Das ist: Außführliche Beschreibung deß in Unter-Steyer weit-berühmbten Roitschen Sauerbrunn [...]*. Grätz, 1687.
- Hoisel, Joseph. *Der landschaftliche Curort Rohitsch-Sauerbrunn in Steiermark*. Wien, 1875.
- Holz, Eva. "Potovanja cesarja Franca Jožefa na slovensko ozemlje." V *Franc Jožef*, uredil Gregor Antoličič, 89–113. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2016.
- Ilwof, Franz. "Briefe Erzherzog Johanns an die Grafen Ferdinand und Ignaz Attems," *Mittheilungen des Historischen Vereines für Steiermark* 45 (1897): 36–95.
- Ilwof, Franz. *Die Grafen von Attems Freiherren von Heiligenkreuz in ihrem Wirken in und für Steiermark*. Graz, 1897.
- Jesina, Claus. *Die Maler-Familie Frank: Hans, Leo, Hans der Jüngere; Mit einem Werkverzeichnis der Druckgraphik*. Wien: Galerie 16, 2003.
- "Der Kaiser im Unterlande," *Deutsche Wacht*, 12. 7. 1883, 1–6.
- Kene, Martin. *Zdravilišče Rogaška Slatina: Iztrgati pozabi*. Rogaška Slatina: Rogaška vas, 2010.
- Kersek, "Landespräsidenten von Kärnten," *Österreichs Illustrierte Zeitung*, 24. 3. 1901, 458.
- Kidrič, France. "Ob zgodovinopisju Rogaške Slatine". V *Iz prošlosti vrele mineralnih voda Rogaške Slatine*, Adolf Režek, 3–11. Rogaška Slatina: Mohorjeva tiskarna, 1937.
- Klarner, Roberta-Maria. "Die Geschichte der ständischen Zeichnungs-Akademie in Graz." Doktorska disertacija, Universität Graz, 1945.
- Klein, Eva. »Vergessene Steirische Moderne. Paul Schad-Rossa und das kreative Milieu um 1900«, *Historisches Jahrbuch der Stadt Graz* 42 (2012): 593–616.
- Komelj, Milček. »Ivan Vavpotič: Slikar življenjske harmonije«. V *Ivan Vavpotič: 1877–1943. Retrospektivna razstava*, 11–49. Ljubljana: Narodna galerija, 1987.
- Komelj, Milček. »Katalog razstavljenih del«. V *Ivan Vavpotič: 1877–1943. Retrospektivna razstava*, 79–101. Ljubljana: Narodna galerija, 1987.
- Kovačič, Fran. *Nadžupnija Sv. Križa pri Rogaški Slatini: Zgodovinski podatki*. Ljubljana: Cerkveno društvo pri Sv. Križu, 1914.
- Leitner-Ruhe, Karin. "A Collection Gone Astray? Graz–Rogaška Slatina and Dobrna–Ljubljana." V *Transfer of Cultural Objects in the Alpe Adria Region in the 20th Century*, uredila Christian Fuhrmeister in Barbara Murovec, 105–128. Wien: Böhlau, 2022.
- Lentilius, Rosinus. *Rosini Lentilii Miscellaneorum medico-practicorum tripartitorum Pars II. [...]*. Ulmae, 1698.
- Lindinger, Michaela. "Der Stellvertreter: Kaiser Franz Joseph im Bild." V *Franz Joseph 1830–1916*, uredila Karl Vocelka in Martin Mutschlechner, 114–117. Wien: Schloß Schönbrunn, Kunsthistorisches Museum Wien, 2016.
- Ludwig, Horst. "Piloty, Diez und Lindenschmit: Münchner Akademielehrer der Gründerzeit." V *Münchner Schule 1850–1914*, 61–73. München: Haus der Kunst, 1979.
- Macher, Mathias. *Physikalish-medicinische Beschreibung der Sauerbrunnen bey Rohitsch in Steyermark: Mit Anleitung zum Gebrauche derselben an der Heilanstalt für Cur-Gäste*. Wien-Graz, 1823.
- Marguillier, August. *A travers le Salzkammergut: Voyage pittoresque dans la "Suisse Autrichienne;" Illustré de 80 dessins par Tony Grubhofer et Alfred von Schrötter et accompagné d'une carte*. Paris, 1896.
- Mautner, Konrad, in Viktor Geramb. *Steirisches Trachtenbuch. Zv. 2, Von 1780 bis zur Gegenwart*. Graz: Leuschner & Lubensky, 1935.

- Merhar, Alojzij. *Rogaška Slatina v zarji zdravja: Zgodovinski zapiski*, Rogaška Slatina: Zdravilišče, 1936.
- Mijatović, Anđelko. *Zrinsko-frankopanska urota*, Zagreb: Alfa, 1992.
- Mlacović, Dušan. "Tretji zdraviliški dom – palača ali koliko je to moralo stati." V *Zdraviliški dom v Rogaški Slatini*, Aleksander Žižek, Bojan Cvelfar in Dušan Mlacović, 43–59. Celje: Zgodovinski arhiv; Rogaška: Terme, 2003.
- Mlacović, Dušan. "Ikonografija." V *Zdraviliški dom v Rogaški Slatini*, Aleksander Žižek, Bojan Cvelfar in Dušan Mlacović, 60. Celje: Zgodovinski arhiv; Rogaška: Terme, 2003.
- Mohor, Michel. "Umetnost za nove dni: Zbirka Dravske banovine (1929–1941)." V *Umetnost za nove dni: Zbirka Dravske banovine (1929–1941)*, uredila Nataša Ciber, 9–52. Ljubljana: Narodna galerija, 2020.
- Novak, Franjo. *Jovo Omišarin u Rogaškoj Slatini: U spomen prvog mu boravljenja u lječilištu u Rogaškoj Slatini*. Rogaška Slatina: samozaložba, 1928.
- Peters, Karl F., in Conrad Clar. "Mineralquellen und Curorte." V *Graz: Geschichte und Topographie der Stadt und ihrer Umgebung; Mit einem Anhang über Eisenerze, Braunkohlen, Braunkohlenflora, Mineralquellen und Curorte in der Steiermark*, Franz Ilwof in Karl F. Peters, 406–33. Graz, 1875.
- Preinfalk, Miha. "The Travelling Gentleman Count Ignaz Maria Attems the Younger: His Ancestors and Descendants in the Slovenska Bistrica Branch of the Attems Family." V *The Letters of Count Ignaz Maria von Attems-Heiligenkreuz to his Father (1734–1738). A Digital Edition*, uredili Metoda Kokole in Gabriele Haug-Moritz. Ljubljana: Založba ZRC, 2020. <https://dariah-si.github.io/Attems/attems-comm.2.html>
- Puff, Rudolf Gustav. *Erinnerung an Sauerbrunn nächst Rohitsch und seine Umgebungen mit lithographischen Abbildungen*. Gratz, 1841.
- Režek, Adolf. *Iz prošlosti vrela mineralnih voda Rogaške Slatine*. Rogaška Slatina: Mohorjeva tiskarna, 1937.
- Režek, Adolf. "Rogaška Slatina in Zrinjski." *Kronika: Časopis za slovensko krajevno zgodovino* 10, št. 3 (1962): 172–84.
- Režek, Adolf. *Rogaška Slatina na starih slikah, fotografijah, zemljevidih, spomenikih in kozarcih*. Rogaška Slatina: Zdraviliški svet, 1964.
- Riehl, Hans. "Die bildende Kunst in der Steiermark von etwa 1790 bis zur Gegenwart." V *Die bildende Kunst in Österreich: Vom Ausgang des 18. Jahrhunderts bis zur Gegenwart*, uredil Karl Ginhart, 86–123. Wien: Rohrer, 1943.
- Riehl, Hans. "Die steirischen Maler des 19. Jahrhunderts." V *Das Joanneum: Beiträge zur Naturkunde, Geschichte, Kunst und Wirtschaft des Ostalpenraumes*. Zv. 6, *Kunst und Geschichte*, 237–62. Graz: Steirische-Verlagsanstalt, 1943.
- Riegler, Josef. *Landtag Steiermark: Geschichte und Gegenwart*. Graz: Leykam, 2013.
- Sapač, Igor. "Zdravilišča." V *Arhitektura 19. stoletja na Slovenskem*, Igor Sapač in Franci Lazarini, 191–99. Ljubljana: Muzej za arhitekturo in oblikovanje, Fakulteta za arhitekturo, 2015.
- Schiviz von Schivizhoffen, Ludwig. *Der Adel in den Matriken der Stadt Graz*. Graz: Lydia Schiviz von Schivizhofen, 1909.
- Schlitter, Hanns. *Gründung der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften: Ein Beitrag zur Geschichte des vormärzlichen Österreichs*. Wien: A. Hölder, 1921.
- Schlossar, Anton. "Erinnerungsblätter an Rohitsch-Sauerbrunn." V *Südsteiermark: Ein Gedenkbuch*, uredil Franz Hausmann, 375–81. Graz: Ulrich Moser, 1925.
- Schlossar, Anton. *Erzherzog Johann Tagebuchaufzeichnungen von seinem Aufenthalte im Kurorte Rohitsch-Sauerbrunn und über seine Reisen in Untersteiermark aus den Jahren 1810, 1811 und 1812: Mit 4 Abbildungen nach gleichzeitigen Aufnahmen des Malers Karl Russ*. Graz: Leykam, 1912.
- Schlossar, Anton. "Historisches über Rohitsch-Sauerbrunn." V *Steiermärkische Landes-Kuranstalten:*

- Rohitsch-Sauerbrunn; Seit 1801 im Besitze und in Verwaltung des Landes Steiermark*, 3–8. Rohitsch-Sauerbrunn: samozaložba, 1911.
- Schrötter, Anton. "Darstellung der physikalischen und chemischen Verhältnisse des Tempelbrunnens zu Rohitsch," *Annalen der Chemie und Pharmacie* 39, št. 2 (1841): 217–27.
- "Die Schrötterschen Wandbilder für Rohitsch-Sauerbrunn," *Tagespost*, 13. 8. 1916, 17.
- Schüler, Maximilian Joseph. *Der Curort Rohitsch-Sauerbrunn in Steiermark*. Graz, 1877.
- Silberbauer, Wolfgang. "Schrötter von Kristelli Alfred." V *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950*, Zv. 11, 245–46. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1999.
- Simonišek, Robert. "O nekaterih portretih Franca Jožefa I. na Slovenskem: Preliminarna študija," *Umetnostna kronika* 32 (2011): 14–26.
- Skreiner, Wilfried, ur. *Gesamtkatalog der Gemälde*. Graz: Neue Galerie am Landesmuseum Joanneum, 1988.
- Skreiner, Wilfried. "Zur Ausstellung." V *Erzherzog Johann im Porträt, 1782–1859: Grafik, Münzen, Medaillen, Fotos*, uredili Gerti Fink in Hanna Pock. Graz: Neue Galerie am Landesmuseum Joanneum, 1982.
- Sorbait, Paul. *Praxios Medicae, auctae, et à plurimis typi mendis, ab ipso auctore, castigatae*, [...]. Viennae, 1680.
- Steiermärkische Landes-Kuranstalten: Rohitsch-Sauerbrunn; Seit 1801 im Besitze und in Verwaltung des Landes Steiermark*. Rohitsch-Sauerbrunn: samozaložba, 1907.
- Süess, Joseph Aloys. *Chemisch-physicalische Untersuchung des Rohitscher Sauerbrunnens. Nebst Anleitung zum innerlichen Gebrauche desselben von Bernhard Faby*. Grätz, 1803.
- Suida, Wilhelm. *Die Landesbildergalerie und Skulpturensammlung in Graz*. Wien: Verlagsgesellschaft Ed. Hölzer, 1923.
- Šijanec, Fran. *Ivan Vavpotič: 1877–1943; O priliki posmrtno razstave v Jakopičevem paviljonu*. Ljubljana: Narodna galerija, 1943.
- Šorli, Ivo. *Rogaška Slatina: Državno zdravilišče*. Rogiška Slatina: Zdravilišče, 1922.
- Šišić, Ferdo. "Posljednji Zrinski i Frankopani na braniku domovine." V *Posljednji Zrinski i Frankopani*, 9–124. Zagreb, 1908.
- Špelec, Sara. "Zaboga, saj sem vendar jaz na pol Slovenec!" *Naš najdražji gost kralj Aleksander I. Karađorđević v slovenski časopisni zapuščini (1918–1934)*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2017.
- Tátrai, Júlia. "Wiener Hofkünstler und die Zrínys: Porträts in der Lobkowitz-Sammlung," *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 42 (2018): 95–108. <https://doi.org/10.31664/ripu.2018.42.07>.
- Telesko, Werner. *Geschichtsraum Österreich: Die Habsburger und ihre Geschichte in der bildenden Kunst des 19. Jahrhunderts*. Wien: Böhlau, 2006.
- Tropper, Ulrike. "Das kreative Milieu von Graz um 1900. Ein Beitrag zum Kulturleben der Jahrhundertwende." Doktorska disertacija, Universität Graz, 1994.
- Vardjan, Franc. *Rogaška Slatina: Sprehod skozi čas; (Njene zgradbe in parki)*. Rogiška Slatina: Društvo prijateljev, 2004.
- Vocelka, Karl, in Martin Mutschlechner, ur. *Franz Joseph 1830–1916*. Wien: Schloß Schönbrunn, Kunsthistorisches Museum Wien, 2016.
- Vrišer, Sergej. "Iz zbirke Pokrajinskega muzeja v Mariboru: I. Skupina portretov rodbine Attems," *Časopis za zgodovino in narodopisje*, n. v. 10, št. 1 (1974): 136–44.
- Vučnik, Hans. "Drei geschichtliche Ausstellungen zu Graz im Jahre 1908," *Zeitschrift des Historischen Vereines für Steiermark* 6 (1908): 102–12.
- Watztenböck, Susanne. "Biografien der Künstlerinnen und Künstler mit Werkverzeichnis." V *Aufbruch in die Moderne? Paul Schad-Rossa und die Kunst in Graz*, uredila Gudrun Danzer in Peter Pakesch, 267–93. Graz: Neue Galerie, Universalmuseum Joanneum, 2014.

- Watzenböck, Susanne. "Protagonisten der Grazer Erneuerungsbewegung." V *Aufbruch in die Moderne? Paul Schad-Rossa und die Kunst in Graz*, uredila Gudrun Danzer in Peter Pakesch, 295–96. Graz: Neue Galerie, Universalmuseum Joanneum, 2014.
- Weiss, Norbert. *Im Zeichen von Panther & Schlange: Die Geschichte zum Jubiläum der steiermärkischen Landeskrankenanstalten*. Graz: KAGes-Verlag, 2006.
- Zanni, Nicoletta. "Tre protagonisti dell'architettura neoclassica a Trieste: Matteo Pertsch, Antonio Mollari, Pietro Nobile." *Antonio Mollari (1768–1843): Un architetto e ingegnere marchigiano*, uredil Mauro Saracco, 59–98. Macerata: Università di Macerata, 2014.
- Zeri, Federico, in Ksenija Rozman. *Evropski slikarji: Katalog stalne razstave*. Ljubljana: Narodna galerija, 1997.
- Žižek, Aleksander. "K vrelcem po zdravje in v družbo." V *Zdraviliški dom v Rogaški Slatini*, Aleksander Žižek, Bojan Cvelfar in Dušan Mlacović, 9–20. Celje: Zgodovinski arhiv; Rogaška Terme, 2003.
- Žižek, Aleksander, Bojan Cvelfar in Dušan Mlacović. *Zdraviliški dom v Rogaški Slatini*. Celje: Zgodovinski arhiv; Rogaška Terme, 2003.

Historical Scenes and Portraits Painted for the Rogaška Slatina Spa in the Early 20th Century

Summary

The paper analyses five large-scale paintings depicting momentous events in the history of the Rogaška Slatina (Rohitsch-Sauerbrunn) Spa, three portraits of the members of the Habsburg House, and two portraits of the members of the Karađorđević dynasty. Four historical scenes were based on the vast literature on the spa published in the 19th century and selected by the spa's director at the time, Franz Mulli (1864–1927), Doctor of Law, probably with the help of Anton Schlossar (1849–1942), the then director of the University of Graz Library. They were painted 1915 by the Graz painter Alfred von Schrötter (1856–1927), the professor of the landscape painting masterclass at the Provincial Drawing Academy in Graz (since 1907 the Provincial School of Arts). The spa took possession of Schrötter's paintings on August 18th 1915, on the birthday of Emperor Franz Joseph I. The painter received 4,000 crowns for the 190 cm × 280 cm paintings; half was contributed by the Province of Styria, the owner of the spa, and the other half by the Ministry of Cult and Education of the Austro-Hungarian Monarchy. The paintings were well received by the management and guests. Contemporary newspapers praised the harmonious placement of the paintings in the Crystal Hall of the former *Kurhaus* (now the Grand Hotel Rogaška) and Schrötter's sophisticated compositions and colours, which reminded journalists of the best works of the Old Masters.

Although the spa's guests in the early 20th century were predominantly middle-class, director Franz Mulli, nevertheless, chose the stories of the two counts and two members of the imperial house to be presented in the spa's most prominent hall. The first painting is Schrötter's portrayal of the Croatian Ban Count Nicholas Zrinski, who was according to some doctors of the 17th century the first famous person to recover from an illness by drinking the Rogaška Slatina mineral water. Schrötter sought primary sources for the depiction of Count Zrinski in Graz public collections. With the wild *uskok* appearance of the servant and by using reduced and simplified figuration, simple composition and a space created by only four colour bands, Schrötter emphasized the barbaric atmosphere of the remote location and the period in which the spring was discovered. The principles of the *Neu-Dachau* art movement, which Schrötter was involved in, are evident in placing Zrinski in the golden ratio, in the careful observation of atmospheric phenomena, which Schrötter enhanced through the stylization of shapes, simplifications, and flatness in order to achieve greater expressiveness, while he painted the horses in his characteristic realist style.

The second painting, which at the time of its acquisition by the spa bore the title *Handover of the Tempel Spring to Count Ferdinand Attems in 1823*, is chronologically inconsistent, as the Tempel Spring was built in 1819, and the provincial governor Count Ferdinand von Attems died in 1820. In this ahistorical scene, Schrötter united the following leading personalities in the development of the spa in the early 19th century: Count Ferdinand von Attems, who secured the acquisition of the spa by the Province of Styria in 1803, the pharmacist Joseph Aloys Süß from Graz, who analysed the mineral water, and the German neoclassical architect working in Trieste Matthäus (Matteo) Pertsch (1769–1834), who drew up the plans for the first spa buildings, including the covered main Tempel Spring, which is still the most recognisable building in Rogaška Slatina.

Schrötter's third painting depicts the arrival of Archduke John of Austria at the spa. The Archduke spent a few weeks in Rogaška Slatina in 1810, 1811 and 1812, but not in 1836, as the title of the painting suggests. Mulli probably chose 1836, as this was considered a milestone year in the development of Rogaška Slatina, when the doctor Josef Sock took over the management of the spa. Under Sock's administration, several new buildings were added to the complex; they were lauded by his contemporaries for their

palace-like character, graceful design, and number of modern comforts, which ensured that the spa did not lose its patriarchal character. Schrötter based the archduke's facial features and his Styrian traditional costume on the engravings from the first half of the 19th century. The friendly short-haired dachshund probably reminds the viewer of the archduke's loyalty to the spa. In juxtaposition with Count Zrinski's wolfdog in the portrait which hung on the opposite wall, it seems that Schrötter wanted the dogs to illustrate the wild nature of the springs's location when it was discovered and its civilised and cultivated character in the period when it was owned by the Province of Styria.

Schrötter's fourth painting illustrates the visit of Emperor Franz Joseph I, who arrived in Rogaška Slatina on 10 July 1883. He is accompanied by the provincial councillors Knight Alexander von Wannisch and Count Adalbert Kottulinsky, the provincial vice-regent Baron Guido Kübeck, and the spa doctor Josef Hoisel. Next to the emperor, Schrötter painted a party of people consisting of a prominent family of spa guests and a village woman with two children. The depiction of the members of different social classes and ages bowing to the emperor is comparable to Schrötter's painting of the Most Holy Redeemer being worshipped by a worker, a boy, a noblewoman, an old man, and a mother with a child, which he had painted three years earlier for the high altar of the newly built Church of the Most Holy Redeemer in the Provincial Hospital in Graz.

Schrötter's paintings were removed from the hall after only four years despite the initial enthusiasm, as the scenes from the former monarchy, particularly the portrayal of Emperor Franz Joseph I, were considered inappropriate in the new regime established after the Great War. In 1925, the painting of the visit of the former emperor was sent to Ljubljana, so the honoured portraitist Ivan Vavpotič (1877–1943) could paint a scene with King Alexander I of Yugoslavia on its back, commissioned by the spa director Franc Šter (1921–1932). The painting features King Alexander during his visit to Rogaška Slatina as the heir to the throne and the following members of the Pan-Slavic circle from around 1909: the Slovenian author and politician Ivan Tavčar, the Croatian priest and historian Frane Bulić, and the Serbian politician Stojan Protić. Vavpotič's realistic group portrait is markedly different from Schrötter's intentionally simplified compositions and figuration. During World War II, the painting was once again reversed and later stored in a depot until the late 1980s. Since then, the "imperial" side has been on display, while the "royal" side can be studied only from photographs. Contemporaneously, Vavpotič painted the portraits of King Alexander and his consort Maria for the dining hall, which are now considered to be lost.

Whereas the historical scenes were painted for the most prominent hall of the former *Kurhaus*, the portraits of the members of the Habsburg House embellished the vestibule of the former Hotel Erzherzog Johann (now the Hotel Aleksander) and an unknown room in the later demolished Official House in Rogaška Slatina. In 1908, Franz Mulli asked Alfred von Schrötter to paint a portrait of Archduke John of Austria for the vestibule of the newly built Hotel Erzherzog Johann. As Schrötter was too occupied by preparing the jubilee exhibition in Graz and there was no appropriate portrait in Graz public collections, the director of Styrian Provincial Archives Anton Mell prepared an amplified photograph of a lithograph portrait made by Joseph Kriehuber in 1833. In the subsequent procedure, the photograph was painted over by Johann Hofer, a then painter in Schrötter's masterclass. Despite the untraditional technique, the portrait of Archduke John was exhibited 1911 in Graz, at an exhibition commemorating the hundredth anniversary of the Provincial Museum Joanneum. For the commission of the portraits of Emperor Franz Joseph I. and Archduke Frederick Maria Albert, now in Hotel Sava, no archival sources could be found in the spa archives. The author surmises, that they were painted for one of the exhibitions organized 1908 in Graz to celebrate the sixtieth anniversary of the reign of Emperor Franz Joseph I. The portraits are signed and dated with *Leo (?) Frank Wien 1908*. Leo Frank, a then student at the Academy of Fine Arts Vienna used a photograph by court photographer Carl Pietzner from around 1897 to paint the portrait of the emperor with a single difference by adding a sash and a jubilee memorial medal for armed forces with the inscription *Signum memoriae* from the year 1898. For the painted portrait of Archduke Frederick Maria Albert, Frank used a photograph by the Vienna court atelier Adèle, but actualized the features, haircut,

beard and face expression of the archduke, by using a photograph by Carl Pietzner from 1908. The author argues, that the spa director Mulli insisted on hiring an esteemed painter for the most prominent hall of the spa, by exploiting his good connections to the representatives of the Styrian Provincial government and cultural institutions, especially to the then governor Edmund Count Attems, and the then director of University of Graz Library, Anton Schlossar. For less prominent rooms, Mulli was satisfied with works of young artists and works made in nonconventional techniques.